

העלייה מארצות האסלאם בראי העיתונות העברית בשנים 1950–1952

נתן ייני

מבוא

ב־22 באפריל 1949 התפרסם בעיתון הארץ מאמר של אריה גלבלום, "עליית תימן ובעיית אפריקה". היה זה מאמר בסדרה "חודש ימים הייתי עולה חדש" שזכתה להד ציבורי נרחב. במאמרו חילק גלבלום את העולים לארבע קבוצות: עולי הבלקן, עולי אשכנז ואירופה, עולי תימן ועולי צפון אפריקה. וכך כתב על עולי תימן וצפון אפריקה:

לפנינו עם שהפרימיטיביות שלו היא שיא. דרגת השכלתם גובלת בבורות מוחלטת, וחמור עוד יותר חוסר הכשרון לקלוט כל דבר רוחני. בדרך כלל הם עולים רק במשהו על הדרגה הכללית של התושבים הערבים, הכושים והבארבארים שבמקומותיהם, ככל אופן זוהי דרגה נמוכה עוד ממה שידענו אצל ערביי ארץ ישראל לשעבר. בניגוד לתימנים, הללו נעדרים גם שורשים ביהדות, לעומת זה הם נתונים לגמרי למשחק האינסטינקטים הפרימיטיביים והפראיים [...] מה יארע למדינה זו, אם זו תהא אוכלוסייתה? והרי ביום מן הימים תתווסף עליהם עליית יהדות ארצות ערב! מה יהיו פני מדינת ישראל ורמתה עם אוכלוסיות כאלה?

את הישגיהן הנמוכים יותר של השכבות הנחשלות בתור נחיתות, עצלנות וחוסר תרבות. דעות קדומות אלה משלימות את תרבות העוני ומשכנעות את בני העדות המקופחות כי אין להם סיכוי ממשי לקידום³.

במאמר שלהלן אבדוק אם סדרת מאמרים זו שיקפה את הלך הרוח בעיתונות בכלל וכיצד השפיעה על הביטויים הסטראוטיפיים בעיתונות בין השנים 1950–1952. כמו כן אסקור את מגמותיה של העיתונות כמובילת דעת קהל ביחס לעלייה ההמונית מארצות המזרח, ואנתח אותן. לשם כך בחרתי שלושה עיתוני אופוזיציה משמאל ומימין: **הבוקר**, **על המשמר** ו**חרות**, ועיתון חוץ ממסדי אחד, **הארץ**. כמו כן בחנתי את עמדתו של הממסד כפי שבאה לידי ביטוי בעיתונים **דבר** ו**הצפה** באותן שנים. זה נבע מן הרצון לבחון את עמדת העיתונות כלפי עולי ארצות האסלאם שאכלסו את המעברות מיום הקמתן ב־23 במאי 1950 ועד לינואר 1952, אז החלה תקופת צמצום מספר המעברות.

עיתונות האופוזיציה ושאלת העלייה מארצות האסלאם
עוד בימי העלייה השנייה סבר דוד בן-גוריון שיש הכרח בעלייה מהמזרח לשם ביסוסו המדיני והכלכלי של היישוב העברי בארץ ישראל⁴. גם לאחר הקמת המדינה הוא דבק בדעה כי יש להוסיף ולקלוט יהודים רבים ככל האפשר, ולעשות מאמץ לשילובם במדינה. דברים ברוח זו אמר ב־3 בינואר 1949: "עלינו לקלוט עלייה גדולה פי כמה מהיישוב עכשיו. את הכיבושים לא נחזיק בכוח צבאי אלא ביישוב מיליונים. גבולותינו לא יובטחו בחוזי שלום, אלא בשרשרת יישובים בונים מקצה המדינה ועד קצה"⁵.

אך לא הכול חשבו כמוהו. היישוב הוותיק נהג בעולים מארצות אסיה ואפריקה בחוסר רגישות ובזלזול ותחושת השפלה קשה ליוותה אותם. לכך נוספה בעיית האבטלה וניסיונות הכפייה של תרבות אחרת, זרה להם. אחד מעולי עיראק כתב: "כאן בארץ אבותינו עמדנו בפני מלחמת תרבות גלויה. הבערות שלטה בכל אזרח בו נתקלנו. שאלו אותנו בלגלוג: 'היה לכם חשמל בעיראק? הגעתם שם לעידן המקרר

מאמריו של גלבלום שיקפו לדעת מבקריו באותם ימים בורות וחוסר הבנה של המציאות בארצות מוצאם של העולים וגם של צורכי המדינה החדשה. הם התקבלו בזעם רב על ידי אישי ציבור שונים, שהיכרותם עם יהודי צפון אפריקה הייתה עמוקה יותר.

ויקי שירן טענה לימים כי "תהליך התיוג המסיבי [...] גרם להשפלתו ולהרס מוחלט של דימויו העצמי כפרט, כקבוצה וכקהילה. העולה המזרחי הועמד בפני זהות חדשה – זהות הנחשלות והנחיתות [...] כל זאת בעת שהיה שרוי במצב של זעזוע, ובלבול [...] הוא שהיווה את הרקע המכין [...] לשבר [...] כולל תופעות של סטייה ופשיעה [...] אי השוויון בין שתי העדות בישראל מוסווה על-ידי צידוקים ואידיאולוגיה ומורש בהתאמה אל ישראלים שהנם כבר דור שלישי במדינת ישראל ואל עולים חדשים ממוצא מזרחי הנלכדים עם בואם, בהפתעה במלכודת התיוג המכתיים שהוא חלק בלתי נפרד מן האקלים החברתי בישראל"⁶. סמי סמוחה כתב ברוח דומה: "השכבות המבוססות מפתחות אידיאולוגיות המצדיקות את הישגיהן ומסבירות

פרסום מאמריו המשיכו עיתוני האופוזיציה לעסוק בנושא האפליה והקיפוח, אם כי בצורה שונה. אולם בניגוד למאמרי גלבלום שנוסחו בגוף ראשון, הם שינו את אופי כתיבתם, הביאו דברים בשם אומנם, ולחיוק טיעוניהם ציפו את התלונות. העולים היו הצד המאשים: "התלונות מפי העולים מרובות ובעיקר הם טוענים על פרוטקציה מתלוננים על העדפת האשכנזים במתן עבודה, על העדפת בלתי דתיים, וכפייה בענייני רישום לבתי ספר"¹². אמירת העיתונאי לא חטאה בהכללה גסה והעולה הוא שהצביע על האפליה: "עולה מצפון אפריקה [...] בשביל אידישיים יש עבודה, בשבילנו הספרדים אין עבודה. מה זה פרוטקציה? מתלונן אחד העולים ממהאד: אני דתי, חזן, ובקדימה בלשכת העבודה אין רוצים לתת לי עבודה. לא אחריים למי שאינו דתי נותנים. – כמה ימים אתה עובד? (תשובה) 3 ימים. אך הוא בשלו – 'אפליה דתית'. וברשמים אלה עזבתי את מעברת קדימה"¹³. התיאורים והעובדות התבססו על המציאות בשטח. "יהודי פרסי מרים קולו ומתחיל לצרוח וקולו נהפך להיסטרי, הוא צורח שרימו אותו בלשכת העבודה"¹⁴. "כשמסבירים לעולה כי תושב ותיק המסודר במקצוע מסוים [...] ובראשותו דירה, היה לפניו במצב דומה למצבו של זה כעת, הרי אינו מאמין ותשובתם: 'וכי חושב אתה אותי לילד שתספר לי מעשיות מעין אלה?'"¹⁵

לצד הסיקור העיתונאי התקיימו ראינות עם יושבי המעברה. הקורא למד מהעולים על מצבם ובעיותיהם, ולא מהתרשמותו האישית של העיתונאי: "מחזה מחריד נגלה לעיני בראותי את העיראקיים בוכים מרה על גורלם. בשיחה אמרו לי: אין אנו רוצים להתנוון המעברות. הננו אנשי עבודה ושונאים לחם חסד. שיתנו לנו אדמה"¹⁶. לתיאור המצב התעסקתי במעברות הסתייעו העיתונאים באנשים עומדים בתור מ־6 בבוקר ובמשך ימים רבים אינם יכולים לקבל את הכסף. בחורה תימנייה מספרת, היום זה כלום, כאן כל יום מלחמה ומכות. השוטרים נגשים לקבוצת העיתונאים ואומרים: אל תאמינו להם, כי אלה כולם רמאים ואל תכתבו בלופים בעיתונים"¹⁷. הקונפליקט לא היה בין העיתונאי לעולים, כבכתבותיו של גלבלום, אלא בין אנשי הממסד לעולים. לעתים הפך העיתונאי ל"אביר זכויות העולים" הלוחם למען השתלבותם החברתית. העיתונאי הניצב לצדם קיבע את זהותם כמקופחים הזקוקים למחלקה מיוחדת שתדאג עבורם ל"אפליה מתקנת". "כולם משבחים את פעולתה של 'המחלקה ליהודי המזרח' ומבטלים את המחלקה. למקופחים מקרב עדות המזרח מחקו את הכתובת. הכול יטפלו מהיום ביהודי המזרח, בלי הבדל בין תימני ובין אשכנזי. לכאורה, מי מוכן לכך? או ששוב יפכוה ל'סרח העודף'. לא! נגיד במפורש: נעשה חולל לענייני יהודי המזרח, והציונות שוב חטאה להם אחרי שהחלה לרצות את עוונה הישן [...] ויהודי המזרח – מה להם כי יחרישו?"¹⁸

בניגוד לביקורת השלילית של גלבלום על יהודי המזרח,¹⁹ העיתונות של האופוזיציה כתבה "ביקורת בונה", שהכירה בעולל שנעשה ליהודי המזרח. בין השורות אפשר להסיק כמה מסקנות: יהודי המזרח מקופחים ומפגרים אחר שאר בני הארץ, וללא מוסד מיוחד שיעסוק בקליטתם הם יפכו לנטל חברתי. העיתונאים פעלו בשליחות המצווה "ואת איש המעברות אהבו!" הקיפוח לא היה עוד נושא ל"שכנוע" אלא מציאות קיימת ומאימת: "מצד המקופחים,

החשמלי? היו לכם בתי-ספר?" הבערות הזו כלפינו במהותנו הייתה העלבון הקשה ביותר שנתקלנו בו"⁶. ראש הממשלה נאלץ להתמודד בחזית נוספת, התקשורתית. עיתוני האופוזיציה לא פסקו מלבקר את קליטת העלייה ואת טיב העולים. גם דבריו של בן-גוריון בזכות "כור ההיתוך" כאמצעי לגישור על פערים חברתיים-תרבותיים, לא הניחו את דעתם. נדמה היה כי עיתונות האופוזיציה נכנסה לבולמוס ביקורת חסרת רסן ולא התפעלה מן העלייה ההמונית ומהתגשמות חזון הנביאים על שיבת העם לארצו לאחר אלפיים שנות גלות. במתקפה זו שימשו עולי ארצות האסלאם כלי לניגוח הממשלה ומדיניותה. בראש המבקרים עמד הארץ שצייד בעלייה סלקטיבית, בייחוד מצפון אפריקה.⁷

בחורף 1949 התפרסם בעיתון הארץ מאמר מאת משה קרמר, "האם יש סימני משבר בקליטת העלייה?" ובו ניתח קרמר באופן מקיף את מצב העלייה באותה שנה. הוא הדגיש כי הציבור משתכר ממספרי העולים, אך "בלי להבין את משמעותם המלאה. בנייה חדשה אינה בנמצא, והאבטלה תעלה עם גמר הקטיף". בכל מדינה אחרת היו סוגרים את השערים נוכח המצב. לכן יש להסביר לעולים כי "מדינת ישראל אינה גן-עדן שבו מחלקים אווים צלויים ברחובות. על כל עולה לדעת שצפויה לו תקופת התאקלמות קשה מאוד". קרמר תקף גם את שליחי העלייה והאשימם כי אינם נותנים את דעתם לבחירת המועמדים לעלייה או לבדיקת מצב בריאותם, אלא מתמקדים בהבאת עולים רבים ככל האפשר. "תשעה אחוזים הם מקרים סוציאליים קשים [...] כמו כן בין העולים יש חומר לא רצוי בהחלט [...] המהווים נטל כספי וחברתי כאחד"⁸. מאמר זה פתח ויכוח בשאלה רגישה: עלייה סלקטיבית – כן או לא? ויכוח זה עתיד להתלקח ככל שיגבר קצב העולים ובגללו נחשב הארץ לראש חץ של המצדדים בעלייה סלקטיבית, בייחוד מצפון אפריקה.

מאמריו של קרמר היו ביטוי למאבק שהתנהל במליאת הנהלת הסוכנות היהודית על תכנית העלייה לשנת 1950. אנשי הקליטה, שדוברם העיקרי היה ד"ר גיורא יוספטל, ראש מחלקת הקליטה בסוכנות, תמכו בצמצום העלייה.⁹ יוספטל הוא שעמד ככל הנראה מאחורי פרסום סדרת הכתבות של אריה גלבלום בעיתון הארץ באביב 1949. הכתבות התיימרו לשקף את המצב במעברות ושירתו את הכוונה להפנות את תשומת הלב של הציבור הוותיק, המנותק מריכוזי העולים, אל המתרחש מתחת לחוטמו.¹⁰ גלבלום התחזה לעולה חדש ונטמע בקרב העולים. את רשמיו היומימיים העלה על הכתב ופרסם אותם בסדרת מאמרים בעיתון. הוא לא היה היחיד. באותה עת ואף מאוחר יותר התפרסמו כתבות רבות הוסקרות את המתרחש במעברות העולים. רובן ככולן הדגישו את השוני ההתנהגותי והתרבותי בין העולים לוותיקים והדגישו את המשימה הקשה, לעתים בלתי אפשרית, של הפיכת העולים לחלק מהרקמה האנושית של תושבי המדינה. אך אופיין וניסוחן של כתבות אלה נבדל בכמה מאפיינים מאלה של גלבלום.

אפליה וקיפוח

אחד מהנושאים החוזרים בעיתוני התקופה שנקשר בעולי ארצות האסלאם היה רגשות של אפליה וקיפוח. תלונותיהם צפו ועלו בסדרת מאמריו של גלבלום: "המרקנים משוכנעים שיש פרוטקציה"¹¹. אחרי

בן-גוריון מבקר בבית ספר במעברה

– עיתונאים או נושאי תפקידים ציבוריים – מתפקידם היה לחנך ולעצב את העולים גם במחיר "הקרבה עצמית". סימוכין לעמדתם הם מצאו במנהיגי המדינה שהדגישו את "החומר האנושי הקשה במיוחד". אך בניגוד ל"דיפלומט הצרפתי" המרוחק והזר להוויה הישראלית ולבעיותיה, נתפסה האישיות הישראלית בעיני הקוראים כלגיטימית, כמעורה בנעשה ובעיקר כאמינה. דמות כזו בעלת יכולת ביצועית תוכל להביא לתיקון המצב, ולא רק לבקר.

"יש ויש"

באפיון העולים נקט גלבלום את "טכניקת ההשוואה": "וכפי שעוד נראה, במונח האנושי החומר הטוב בא בעיקר מארצות הבלקן הקומוניסטיות".²⁵ גלבלום המשיך בגילוי מעורבות אישית: "בלילה פקחתי את עיניי, ראיתי את שכנתי הטורקיה יושבת בין מיטתה ומיטתי ועושה צרכיה. האמת היא אפוא, שעשרות אנשים הללו, אינם יוצאים בלילה לבית הכסא [...] קמים ללא הרף בלילות, משתינים ומטילים צואתם [...] לתוך פחים [...] וה'קולות' הללו אינם פוסקים כל הלילה. יוצאים מכלל זה על פי רוב רק ביתנים שבהם מתגוררים יוגוסלבים ובלגארים".²⁶ גלבלום דירג את העולים על פי ארצות מוצאם: "אם נחלק את העלייה הנוכחית לשלושה גושים עיקריים: הספרדי-בלקני, האשכנזי אירופי והערבי-אפריקאי, יש להעזי ולומר, הגוש הראשון הוא העילית, הגוש השני הזיבורית, והגוש השלישי הערבי-אפריקאי הוא מסוכן!"²⁷ הוא אף העריך את הפוטנציאל הגלום בעליות: "העלייה מהמחנות עשירה [...] ודבר זה הוא לתועלת העולים ולתועלת המדינה כולה [...] לעומת זאת דלה וענייה העלייה ממדינות 'הגוש המזרחי'. העשירה בעליות אלו היא יוגוסלוויה [...] ויש עליות, כגון מטורקיה ואפריקה שאינן מביאות ולא כלום".²⁸ גלבלום שימש בעת ובעונה אחת כצופה במתרחש, כקטגור וכפוסק: "התוכנית הייתה מגוונת. תחילה הופיע כנר. הוא אומנם ניגן קטעים קלאסיים, אבל בשביל חלק גדול של הקהל – בין חרדים מפולין ובין בשביל בני עליות אפריקה וטורקיה – היה גם זה 'ותר מדי', והללו המשיכו לפטפט בעת הנגינה, והפריעו לחלק מהקהל".²⁹ הוא אף התפלמס עם קובעי המדיניות: "אילו למשל היה המצב כזה

ומי שאוזנו קשובה ירגיש בדבר גרוע יותר – בשנאה: אנשים בעלי חוש שמע מפותח כבר מתלחשים פה ושם "התעוררו! המעברה תבוא העירה, ההפגנות הן אזהרה חמורה [...] סבלנותם של העולים תפקע עוד מעט".²⁰ העיתונאי משקף בדבריו את דעתו של ה"אזרח המודאג".

מכל האמור לעיל משתמעת זהות תוכנית בין אמירותיו של גלבלום לעיתונות האופוזיציה, אך טכניקת כתיבה שונה. במקום אמירות ישירות ובוטות השתמשו העיתונאים בניצבים שתיארו את המציאות. העולה, איש החוק והעיתונאי (בכסות לוחם הצדק), כולם העידו כי העולה המזרחי בעייתי, מקופח וזקוק לתנאים מיוחדים שבהם יוכל להתפתח. טכניקה זו אפשרה לעיתונאים לחמוק מביקורת ומעיוות עם הממסד, ולא להיכלל בקטגוריית הכתיבה הגזענית שיוחסה לגלבלום.

קבלת אחריות

אומץ לב היא תכונה שבה התהדרו עיתונאי התקופה; אומץ לומר את האמת הפנימית כפי שעשה גלבלום במאמריו: "לעיתים אין לנו אומץ לב, ועד עתה היינו משתמטים מלראות את הבעיה. אמת הבעיה מרה עד מאוד, אך אמת, שמתנכרים לה, נקמתה מרה עוד יותר!"²¹ עיתוני האופוזיציה גילו אף הם אומץ לב שגובה במעשים הרואיים ובלקייחת אחריות: "כלום יש כאן מקרים סוציאליים? הלא במפורש נאמר, שלמעברות שולחים רק אנשים בעלי כושר עבודה, שמספר ילדיהם מועט [...] עם המשפחות באים גם זקנים שבניהם הבטיחו לטפל בהם ולא פעם מתאכזרים אליהם בניהם: גוזלים פת לחמם ומכים אותם בלילות. בחשכת הלילה נשמע קול צעקה. אני ממהר לאחד האהלים ומפריד בכוח בין המכה לאביו. לא פעם הצלתי את המוכים גם בתנופת יד כלפי המכה. ולא נגעו בך? – עד עכשיו לא".²² העיתונאי חרג מגבולות הדיווח העיתונאי, גילה תושייה ונחלץ לעזרת החלשים. בכך סיפק צידוק לכתיבתו הסטראוטיפית. ומי יעז לבקר עיתונאי המחפך נפשו למען חשיפת האמת? קבלת אחריות של נושאי תפקידים בכירים המבליעה בצדה ביקורת נתפסה כלגיטימית יותר, כגון דבריה של חייקה גרוסמן, יושבת ראש המועצה האזורית געתון: "תראה, אפילו יש לנו כאן עסק עם חומר אנושי קשה במיוחד לטיפול, ניצחוננו מובטח, כי הצלחנו בגיוס קאדר של אנשים שיעמוד במשימה".²³ "אומץ הלב" מבית מדרשו של גלבלום לא גובה במעשים וטענותיו על "הבעיה" מסתמכות על דברי "דיפלומט וסוציולוג צרפתי" זר ומנוכר, שהתריע מפני "החומר האנושי" הירוד: "אתם עושים בישראל את השגיאה הפטאלית, שעשינו אנחנו הצרפתים ושהיא בעוכרנו ובניונונו. אתם פותחים את שערכם [...] ללא הקפדה לפני בני אפריקה [...] עליית חומר אנושי מסוים עלולה להוריד אתכם ולעשותכם למדינה לוונטינית, ואז נחרץ גורלכם [...] לאבדון".²⁴

בדומה לגלבלום נקטה עיתונות האופוזיציה לשון הכללה: "מתאכזרים אליהם", "גוזלים מהם", מכים אותם". לנגד עיני הקורא ההדיוט התעצבה דמות של עדה אלימה, אכזרית, המתנכרת להוריה ורק כפסע בינה לבין מעשה רצח. והשאלה המתבקשת: אם כך נוהגים בני עדות המזרח בהוריהם, בשר מבשרם, כיצד ינהגו באנשי הישוב הוותיק, קוראיו של העיתון? אולם בניגוד למאמריו הביקורתיים, אימצו עיתוני האופוזיציה גישה ביקורתית ומחנכת. אנשי הישוב

ובכך הדפו ביקורת אפשרית נגדם. יש עולים שהתלוננו על קיפוח ואפליה ואחרים ראו את חצי הכוס המלאה. מי מהם "העלית" ומי "הזיבורית"? התשובה תינתן על ידי הקורא.

מאמרי העיתון **הבוקר** היו אינפורמטיביים ונעדרה מהן הכתיבה הפטרנליסטית שאפיינה את עיתוני **על המשמר והארץ**: "בין העלייה החדשה מסתמנים שני סוגי עולים. כאלה הבאים מבגדד, מקצתם בוגרי בתי ספר תיכוניים, פקידים לשעבר במנגנון הממשלתי, מנהלי חשבונות ובעלי מקצועות שונים. וסוג שני [...] יוצאי ערי השדה מוצאם כרוכלים, בעלי דוכנים בשוק ובמלאכות שונות שאינן מקצועיות"³³. הכתיבה עובדתית ונעדרת ביקורת גלויה וסמויה כאחת. בניגוד לגלבלום, לא העיתונאים אפיינו את העולים אלא אנשי ציבור. חייקה גרוסמן ציינה: "אפשר היה לשמור על הניקיון אילו היו האנשים מחונכים לכך. והם אינם מחונכים משום שבחור"ל לא היה לאיש עניין בכך. זאת מעברה קשה מבחינת החומר האנושי שבה. העיראקים המעטים הנמצאים כאן הינם חומר נבחר בהשוואה לכורדים, שמושגי אורח חיים ודום פרימיטיביים. אך זוהי מעברה 'טובה'".³⁴ יש "מעברות טובות", ומכך משתמע כי ישנן, ככל הנראה, גם "מעברות רעות". אך זאת הסיק הקורא עצמו. העיתונאים חזרו לכתיבה בגוף ראשון כאשר זו באה להלל ולשבח את תרומתם של יוצאי צפון אפריקה ולא היה חשש כי דבריהם יתקלו בביקורת כלשהי.

אנשי רגבים אינם רוצים להסתגר במסגרת צפון אפריקאית. אין ספק שהצברים שיצטרפו לקיבוץ זה יהיו הנהגים, כי תרבות אנושית ויהודית ספוגה ברגבים [...] היה זה נוגע ללב לראות את הזוג הנחמד עם ילדם הנפלא. ללא קובלנות ללא טרנויות ותביעות, מסביר האיש על הקרב הקשה שבו איבד את רגלו. "העיקר שניצחנו". רגבים, אות כי יהדות צפון אפריקה שומרת בקרבה כוחות, חלוציים המסיפים גוון מיוחד לתנועה הקיבוצית בישראל.³⁵

תיג וסראוטיפיים

הכתיבה הסראוטיפית משרתת עיתונאים רבים. גלבלום ושאר עיתונאי התקופה היו נגועים בה. גלבלום פתח במתקפה מסיבית על עולי ארצות האסלאם.³⁶ הוא לא בחל במילים או השאיר מקום לדמיון: "המרוקאנים ושאר עולי אפריקה, שאינם יודעים שימוש של הנייר, משתמשים בחלוקי אבנים ומטילים הללו לקערות וסותמים אותם [...] כל הסברה ללא הועיל".³⁷ בניגוד לו עיתונאי האופוזיציה העבירו מסרים דומים אך בטכניקה שונה:

אישה זקנה ששערותיה השתלשלו מתחת למטפת הקשורה לראשה, רצה בצדי הכביש בידה אבן גדולה ופיה פלט צעקות איבה. היא זרקה בכוח את האבן לעבר המכונית תוך ליווי קללה ערבית עסיסית. האבן הוטחה מן הכביש ופגעה במכונית בכוח. אמרנו: התקפה של תושבי המעברה על המכוניות, אך לא כן היה. ליד הזקנה התכנסו ילדים, והם צועקים "נחש! נחש!" כל אחד מהם מתכופף ומרים אבן וזורק. "לא אלינו נתכוונו" – הרהר כל אחד בהקלה. יצאנו החוצה ראינו נחש קטן מתפתל על הכביש וחוצה אותו. הוא נמלט על נפשו. אך רודפיו לא הניחוהו והטיחו בראשו אבנים.³⁸

לכאורה זהו סיפור משעשע. אך מה אמור לחשוב הקורא על אישה זקנה בת עדות המזרח, מרושלת למראה, המתרוצצת כשאבן גדולה

שהמלאי העיקרי לעלייה היה מליון יהודים אמריקאים, הייתה עומדת לפנינו שאלה רצינית ביחס לפרצופה העתידי של אוכלוסייתנו. הואיל והמלאי הנראה לעין הוא מליון היהודים של ארצות ערב [...] הרי שוב אותה שאלה לפנינו, אלא בממדים העושים אותה חמורה פי כמה, שכן הבדלי הרמה התרבותית של שני קיבוצים אלה אין לבטלם סתם מפני שאינם נוחים למישהו".³⁰ כדרכו ניתח גלבלום את קבוצות העולים מתוך היכרותו וראייתו הסובייקטיבית הנסמכת על שהותו בת חודש הימים במעברות. רשמיו נתפסו כדעתו האישית ולא דווקא כדעה המייצגת את המציאות במחנות ובמעברות העולים.

בעקבות הביקורת הציבורית הנוקבת נקטה עיתונות האופוזיציה טכניקת כתיבה שונה הן באופן הצגת הביקורת והן במגוון המקומות שסיקרה.

ומן הצד צורה אחד מעולי פרס: אני בפרס הייתי בעל בית חרושת. מאה פועלים העסקתי בבית החרושת שלי. התשוקה לעלות לארץ הביאה אותי הנה. פה אינם רוצים לתת לי עבודה. כלום אינך עובד? – רוצה לתת לי עבודה באדמה. אני עובד שלושה ימים בשבוע [...] ופרנסה אין. אני רוצה לפרס [...] ניגשה אלי אישה אחרת, פנקס עולים בידה: ואתה הלא מן המקצוע הזה [...] בעלי 22 שנה מדפיס ברומניה, אולי תוכל לעזור לי לסיודורו? – למה לא הפנוהו מיד למקצועו? – יש צורך בבעלי מקצוע בארץ? איני יודעת. שלחו אותנו הנה והוא מוכרח לעבוד בעבודות אחרות פשוטות. הוא הלא בעל מקצוע.³¹

בדומה לגלבלום עסקה גם עיתונות האופוזיציה בהשוואות בין קבוצות העולים. אלא שהפעם העיתונאי לא נזקק לניתוח סוציולוגי בוטה. ההשוואה נעשתה "באופן מקרי" ונבעה מסיטואציה שבה היו מעורבים עולים ממערב ומזרח. העיתונאי הביא את דברי הצדדים והשאיר את מלאכת הסקת המסקנות לקורא הנבון.

הפליט בחור צעיר, אין כלום אצלנו. אין עיתון, אין מורה לעברית, וזקן שעמד בצד הוסיף: אין ספר תורה [...] דאגתו של יוצא הודו, מבני ישראל שחומי העור, הייתה לשכת העבודה וסדריה [...] פוגש העיתונאי בעולה מרומניה ושואל אותה על תנאי המעברה והיא השיבה בפשטות: ברומניה עושים הקומוניסטים תעמולה שרע בישראל, והנה כלל לא קשה, יש עבודה ויש מה לאכול, ותהיה גם דירה [...] היה זה מעין עידוד לאחר התלונות הכלליות שהבליטו את החסר ולא את היש.³²

העיתונאים אפשרו לקורא להבחין בין העולה המזרחי לאשכנזי. העולה ה"צרחני" מפרס אינו מעריך עבודה, אך גישתו של העיתונאי שונה כשמדובר בעולה מרומניה. במקרה זה ברר העיתונאי היטב את מילותיו. הוא לא חזר על השאלה הרטורית "כלום אינך עובד", אלא העמיק והתעניין מדוע לא הפנוהו מיד למקצועו. כלום בעל בית חרושת שהעסיק מאה פועלים בפרס נופל במקצועיותו, ביכולתו הניהולית מ"מדפיס"? כששוחח העיתונאי עם העולה המזרחי הוא בחר להוכיח כי טענותיו משוללות יסוד: "כלום אינך עובד"? העולה המזרחי התגלה כעקשן שאין טעם לנהל עמו שיחה: "ברשמים אלה עזבתי". יש כאלה שהתערו בחברה, שמרו על הניקיון, והיו בעלי מטען חיובי, ויש אחרים – "פרימיטיביים", "צרחנים" ומלאי תלונות כרימון. העיתונאים הבנו את דמות העולה המזרחי כעקשן ופרימיטיבי מבלי להזדקק לכתיבה בגוף ראשון, כפי שנהג גלבלום,

"אנחנו והם"

העיתונות סייעה גם להדגשת ההבדלים בין העולה לאזרח היישוב הוותיק – "הצבר". גלבלום התייחס לשונות זו: "יש בצפון אפריקה למעלה מחצי מיליון יהודים [...] מה יארע למדינה זו אם זו תהא אוכלוסייתה? והרי ביום מן הימים תתוסף עליהם עליית יהדות ארצות ערב! מה יהיו פני מדינת ישראל ורמתה? עם אוכלוסיות כאלה [...] יקלטו הם אותנו ולא אנחנו אותם [...] גם לגבי ילדיהם אין תקווה. להעלות רמתם הכללית [...] זהו עניין לדורות".⁴³ דעות אלה היו נחלתם של אישים בצמרת המערכת הפוליטית הישראלית שהביעו בגלוי את חששם מאיבוד תמיכתה של יהדות ארצות הברית אם "ישתלטו יהודי המזרח על המדינה, נוכח שיעורי הילודה שלהם".⁴⁴ בניגוד לגלבלום, שלקח על עצמו את תפקיד "המתריע בשער", וספג בשל כך ביקורת קשה, המשיכה העיתונות להתריע מפני הצפון, אך במרומז. הפער בין העולים לוותיקים השתמע מדברי הראשונים. העיתונאי פגש במעברה אישה קשת יום.

אחות מסייעת לטפל בתינוקות

בידה ופיה מפיק קללות בשפה הערבית? איזה מסר מועבר לקורא כשהאבן נזרקת לעבר המכונית? מה אפשר להסיק על זהותם ועל מאפייני התנהגותם של העולים? ומדוע מצא לנכון העיתונאי להקדיש טור שלם (מתוך שבעה טורים) לסיפור הנחש? והרי כפי שנתברר בהמשך לא כווננו האבנים אל נוסעי הרכב. גם במקרה זה אפשר העיתונאי לקורא להסיק בעצמו את המסקנות על דמות העולה המזרחי מתוך הסיטואציה המתוארת, מבלי לנקוט עמדה אישית כפי שעשה גלבלום.

במקרה אחר אסף העיתונאי לרכבו חיילת וניסה לפתח עמה שיחה. מהדיאלוג למד הקורא על אופיים קצר הרוח של עולי צפון אפריקה: "לפי מראה החיצוני היא נראתה לי כעולה מצפון אפריקה, אולם כששאלתי אותה מאיזה ארץ באה, ענתה צרפת. כשהוספתי לשאול על העיר ממנה באה היא התרגזה וענתה: לשם מה לך לדעת? אמרתי לך צרפת ודי! כעבור רגעים מספר הודתה שמוצאה ממרוקו, אלא שמתוך ניסיונה המר בארץ, למדה, שיש להסתיר עובדה זו. במדינת ישראל קיים יחס איבה בפרט מצד האשכנזים, לעולי הארצות הערביות [...] קשה להסתדר בעבודה ולהיכנס לחברה. הכול מגלים קרירות מסוימת".³⁹ כתבה זו דומה באופן מפתיע לאחד ממאמריו של גלבלום שכתב: "איש מעולים אלו לא ישמח להודות שהוא אפריקאי. – זא סווי פרנסא! – כולם צרפתים, כולם מפרים וכמעט כולם היו קפאפטיניים במאקי".⁴⁰ בניגוד לכתבה הלעגנית וללשון ההכללה שנוקט גלבלום, דאג עיתונאי הבוקר להסוות את מסריו בשיחה ידידותית ואמפטית עם העולה הצעירה.

גלבלום העיד בעצמו על הסוואת זהותם של העולים, ואילו במקרה זה למד על כך הקורא מסיטואציה שבה הסוואת הצעירה את מוצאה בהתנהגותה ובדבריה. גלבלום השווה את רמת העולים לזו של הערבים, ואילו עיתונות האופוזיציה נעזרה בסיטואציות שונות ובלשון עקיפה להעברת מסר דומה בלבוש שונה: "במושב שובה יושבים עולים מאלג'יר ומטריפולי, לא עובר יום בלי קטטות ומריבות. הפטרוטיזם המקומי מפותח ביותר במזרח. זכורני מקרה דומה בין ערביי הארץ [...] הערה אחת מפי עובד מחצבה הביאה לעשרה פצועים, והיה צורך להפריד בין הקבוצות. כפי הנראה קיים אותו הלך רוח גם בין אחינו העולים מארצות ערב".⁴¹ ובמקום אחר: "ביהוד [...] בתי קפה בהם יושבים אנשים על שרפרפים, ומשחקים בקובייה – כנהוג בארצות המזרח וכמנהג התושבים הערבים בכפר לפנים".⁴²

סיפורה היה קינה ארוכה [...] הטיחה אשמה כבדה בהצביעה לעבר בתי קדימה המפורים במרחק מה [...] לאלה יש 4-3 חדרים ואנחנו כאן מצטופפים באהלים, למה לא יחלקו בחדרים [...] אתה מאמריקה (אני מוחה אינני מאמריקה, אני מפה, אך אין זה מונע מן האישה להמשיך בשלה) אתה מאמריקה, תספר להם, מה שאתה רואה. יהודי אמריקה טובים. גם העני שם שולח הנה חבילות בשביל העשירים, אבל אלה כאן [...] השליכו אותנו למעברה [...] אין עבודה [...] הם מתחממים ביהודי אמריקה, תורמי הכספים [...] וכמובן המרבה להתלונן הרי זה משוכת.⁴⁵

הפער הכלכלי והתרבותי לווה ברגשות שנאה וקנאה עמוקים: פיהם מתין רשפי קנאה חולנית כמעט. ילד אם יראה מהישוב הסמוך מוחתת לעברו הערות פוגעות בהוריו הפרוטיים החיים על הכסף הנשלח מחו"ל בשבילינו [...] ילדינו חיוורים מצומקים וחולים [...] הילדים שלהם מפותמים ובריאים. לכל אחד מהם ארבעה חדרים, רהיטים יפים פנתררים רדיו ומטבחיים חשמליים. אלינו לא ישימו לב [...] הפרדסים הסמוכים למעברות, בעליהם יודעים לספר הרבה על התפרצויות וגניבות והשחתת יבול [...] כמה מעין מערכת קרב חשאית בין יושבי המעברות ובין אנשי היישוב הקבוע. שני מעמדות שונים בתכלית, שאין כל לשון משותפת בניהם. אנשי קבע מול מחוסרי כל, תלויים בחסדי שמים [...] וכאן מי שבעצם ידיו עשה את מעט החיל שיש לו. לביסוס טענותיהם ציטטו העיתונאים אנשי ציבור. מנהל אחת המעברות אמר: "תל'אביב עוד לא טעמה את טעם המעברה וכדאי שתטעם אותו כדי שתטיב קצת את דרכי הבנתה לגבי בעיית העולים החדשים [...] אנו נשים 1000 עולים במעברה באמצע תל'אביב ונראה איך זה ינעם לעיר".⁴⁶

העיתונאים התריעו על התהום הפעורה בין העולים לוותיקים. אלא שהפעם העולים "עושים עבורם את העבודה". "הם" בעיני העולים עשירים, בריאים, קבועים וחרוצים. ואילו "אנחנו" – עניים, מחוסרי כול ותלויים באחר. עיתונאי הארץ פ. עזאי תיאר שני מעמדות שונים בתכלית שלא מתקיים ביניהם כל דיאלוג. זהות נפרדת, נבדלת וזרה שאינה ניתנת לגישור. לחיזוק עמדתו הביא העיתונאי את דברי מנהל המעברה, מהם השתמע כי העולים מוגדרים כ"בעיה" שאף צד אינו חפץ בהם ואפשר להשתמש בהם ככלי משחק מחאתי. דבריו של מנהל

ילדים עולים מתימן

"הכול פוליטיקה"

התחום הפוליטי סוקר בהרחבה. גלבלום התייחס במאמרו גם לנושא זה: "אין פלא שמר בגין ו'חרות' דורשים להעלות את מאות האלפים הללו מיד, כי יודעים הם שבורים, פרימיטיביים ועניים, הם החומר הטוב בשבילם, ורק עליה כזו עשויה להעלותם לשלטון".⁵¹ העיתונאים האחרים הדגישו את ריחוקם של עולי ארצות האסלאם מהתחום הפוליטי על ידי הצגת אי מעורבותם עוד בארץ מוצאם: "במרוקו [...] מספר היהודים באיגוד מקצועי, קטן ביותר. סוציאליזם הוא בעיניהם 'פוליטיקה'. והפוליטיקה אינה אלא שד משחת. ביטוח מפני מחלה, לעת זקנה, תוספת שכר, חופשה שנתית [...] כל אלה לא שמעו עדיין הפועל היהודי במרוקו".⁵²

שיוכם הפוליטי עלה מדבריהם של העולים ומטענותיהם: "עולים מארצות ערב שעמיהם שוחחתי, גילו עניין מסוים בתנועת חירות בגלל: א. שנאתם לערבים. ב. דתיותם ('אלוהי צבאות יהיה בעזרנו'). ג. איבה גלויה אל האשכנזים והרגשת קיפוח ('הם קוראים לנו שחורים'). כיצד ישפיעו כל אלה בשנים הבאות על צביונה ומיזוגה הפוליטי של המדינה רק ימים יגידו".⁵³ העיתונאים לא היו מעורבים בקלחת הפוליטית, לא זוהו עם אחד הצדדים ולא התפלמסו, כפי שנהג גלבלום, עם ראש סיעת האופוזיציה. הביטויים "בורים", "פרימיטיביים" ו"עניים" מבית מדרשו של גלבלום התחלפו בביטויים סוציולוגיים "שונאים", "דתיים" ו"בעלי רגשות קיפוח".

רגשות הקיפוח של העולים נוצלו היטב על ידי עיתונות האופוזיציה ככלי לניגוח השלטון. "טענות העולים היו: מפא"י נוהגים לפי הכלל הפרד ומשול ומסכסכים את יוצאי טריפוליטנה ביוצאי עיראק, 'תיכנס למפא"י תקבל עבודה' אומרים להם בלשכה. אין מחסור לאותם הצעירים שהצטרפו למפא"י".⁵⁴ העיתונאים הקפידו להישען על טענותיהם של העולים: "ההצבעה בעד מפא"י מזדהה בעיני העולים מחוסרי ההכרה המדינית עם מתן שיכון ועבודה. במקומות שיש גורם התנגדות למפא"י, גובר לחץ המנגנון ויש מקרים רבים של הפלייה [...] אנשים מתלוננים: גזרו מרבים תלושים לסוכר, וכעת אין אנו יכולים לקבל את המנה. זו לא הפעם הראשונה".⁵⁵ כתבות אלה שיקפו מציאות פוליטית חדשה בארץ. עם כניסתו של קהל מצביעים חדש למערכת הפוליטית התחרו מפלגות שונות על קולו של העולה בשיטת המקל והגזר: הבטחות על מתן שיכון ועבודה, וסנקציות כלכליות כלפי "מורדים". הדבר נבע מרצון לשמר את ההגמוניה הפוליטית

מעברה נתפסו כאמינים בעיני הקורא. זו אינה השקפתו האישית של העיתונאי, אלא דעתו של איש ציבור האמון על קליטת העולים. שונותם של העולים התבטאה אף בחזותם השונה מזו של איש היישוב הוותיק:

אל המעגל המצטופף הגיע בריצה איש כבן שישים. איש מזרח טיפוס. גוף ומצומק כגורגורת. שער זקנו כסכך של קוצים. שתי עיניו פוזלות תקועות לו עמוק מתחת למצח ובשעת דיבורו הריהו פוזל ומסיען לכאן ולכאן כמטוטלת של שעון. הוא מפליט מני אמירות בהולות ושמטוכן נשמע עוצם צערו על אובדן חמורו. המדריך החקלאי, צבר מבני המושבים, ג'ינג'י מאה אחוז, פניו צרובים [...] קלסתר פניו העיד בו כי טרם נמלא לו העשור השני. אף-על-פי-כן נראה היה כולו "חברה-מאן" כהלכה, ממולח ומפולפל לפי קומתו התמירה וגופו המוצק והחסון.⁴⁷

העולה הצטייר כאיש מבלבל, כדמות נלעגת ויותר מכך כמייצגן של כל עדות המזרח. הוא אינו מקבל נקודות זכות אף על פי שהוא עוסק בעבודת אדמה שעמדה במרכז האתוס הציוני באותה תקופה. כדי להדגיש עד כמה דמותו נלעגת עימתה אותו העיתונאית ל. טרנפולר עם דמות "הצבר הטיפוסי". ההשוואה הייתה בין איש כבן שישים קשה יום לנער בגיל העשרה.

במקרה אחר נכח העיתונאי בטקס ברית מילה של עולי תימן. הסיטואציה הדגימה את הפער בין עולים לוותיקים: "המוהל, תימני זקן לבוש בגדים בלתי נקיים ביותר, הלה מוציא מכיסו סכין מזוהמת [...] האם היולדת הגישה לו מגבת וסבון שירחץ את ידיו. היא עבדה בבתים ארצישראליים ולמדה מעט על ערכו של ניקיון".⁴⁸ ובמקום אחר: "ככל שהעדה פרימיטיבית יותר, כן גדולה הקנאות לשמירת מנהגי האוכל שלה".⁴⁹

הקטע הבא מזכיר את אופן כתיבתו של גלבלום, אך יש לשים לב לזהירותו של הכותב:

העלייה מארצות המזרח עלולה גם לשנות את דמות המדינה. הם מביאים אתם מנטליות משלהם, אופי ותכונות מיוחדים, הרגלים ומסורות. מי יוכל למי, מי ינצח את מי? המדובר הוא לא רק בהבדלי שפה ודרגת השכלה. במשך דורות הלכה והתגבשה מנטליות מיוחדת [...] אורח חיים אחר הוליד תכונות וסגולות נפשיות אחרות, הסביבה שבה חיו יהודים השפיעה מרוחה עליהם, על תפיסתם ועל דרכי תגובתם [...] זוהי בעצם הבעיה: כיצד לעשות את עדות המזרח שותפים ליצירה.⁵⁰

הכותב דיווח על מנטליות שונה, על אורח חיים אחר ועל תכונות מיוחדות, אך לא עמד על טיבם של מאפיינים אלה. מלאכה זו הוטלה על הקורא. אם נסכם את מכלול הנתונים שבהם נבדל העולה מבן היישוב הוותיק נראה כי הראשון שונה במראהו החיצוני, במסורת, בהרגלי האכילה, בהיגיינה, במנטליות, בתכונות האופי, באורח חייו, בתפיסתו ובדרכי תגובתו. ברוב המקרים לא נזקק העיתונאי לכתיבה בגוף ראשון אלא נסמך על סיטואציות שמהן אפשר היה להקיש על השוני החברתי-תרבותי. גם כאשר "חטא" העיתונאי בכתיבה ישירה, הדברים נאמרו מתוך דאגה להפיכתו של בן עדות המזרח ל"שותף ליצירה". האווירה הייתה של מדינה ערב מלחמת תרבות; השימוש במונחים "מערכת קרב חשאית" ו"מי ינצח" מאשר זאת.

במעברת מאנסי [...] המכות לא הונחתו בשעת פיזור הפגנה בסיסמת "לחם עבודה", אלא בשעת חיפוש עבריינים. מראשית 1951 נרשמו 600 מקרי תקיפה [...] שום שלטון המכבד את עצמו לא יוכל לעבור על כך בשתיקה. במעברה שוק שחור ומלאכות מופקקות. חוליית שוטרים יוצאת למארב. 2 נעצרים. עשרות אנשים מזוינים במוטות ברזל משחררים את העצורים וחוזרים ב"תהלוכה ניצחון". השוטרים מגייסים תגבורת ונכנסים למעברה. התנגדות נמרצת, נשים מייללות, גברים משתלבים, עשרות משתערים על קומץ השוטרים. אקדחו של קצין נלקח בכוח. ניתנת פקודה לסגת. צהלת שמחה במחנה. על הנסוגים ניתך ברד אבנים.⁶³

הדיווח מהשטח הקנה לכתבות אמינות. הוא הסתמך על עובדות מזירת ההתרחשות ולכן קשה היה לסתור אותן. המתקוממים היו בעיתונות האופוזיציה "אזרחי המדינה", "קהל מפגינים", "אנשי המעברה", ואילו במאמרי גלבלום הם כונו "האפריקאים". עיתוני האופוזיציה התייחסו לעולים כאזרחים שווי זכויות, ולכן התקבלה ביקורתם כלגיטימית והקנתה להם זכות לגנות את התנהגותם של העולים כאזרחים שווי זכויות אך גם שווי חובות.

העיתון הארץ השווה בין העולים לערבים, אך עם זאת הביע צער על מאפיינים התנהגותיים ערביים בקרב העולים: "עולי המזרח אינם מתמרדים מעצם טבעם. אולם דבקו בהם לצערנו מידות של שכניהם לשעבר: התרברבות נמלצה, צחצוח חרבות (סכינים), עמידה מדומה על כבוד שנפגע, גאווה גברית, והפגנת כוח". ההסבר החזיר את הגישה הביקורתית והמחנכת שאפיינה את הדיווחים בעיתוני האופוזיציה כשהאזרח התמים שומר החוק מצא עצמו מאוים על-ידי העולה: "ממשטרי דיכוי הם באו לדמוקרטיה מערבית והחירות האישית הם מפרשים לפי דרכם. דמוקרטיה נאמר להם פירושה: חופש, איש הישר בעיניו יעשה. מותר להתקיף שוטר ולרוגמו באבנים, מותר להתפרץ בכוח לאוטובוס, לאיים בסכין. התאפקות מצד אנשי החוק הם מפרשים כחולשה".⁶⁴

חוסר הבנתם של העולים מהו המשטר הדמוקרטי במדינת ישראל בא לידי ביטוי גם בעיתון חרות שלא נחשד על ידי העולים במגמתיות:

מספר יחיה דבני ראש הוועד: "הלכתי אצל ארגון המושבים והסוכנות בת"א וביקשתי שיתנו לנו אדמה אפילו בנגב. אמרו לי אל תבלבל את המות! יש משפחות שאין להם כסף ומכרו הספרים הקדושים והחפצים ואחד בעל משפחה ל-6 ילדים מכר השמיכות שלו [...] בדרך ראיתי שורת בקתות ישנות מול קיבוץ מעברות. לקחנו 35 משפחות והגענו לשם". ואז החל הקרב על הבקתות בין הפולשים לבין אנשי הקיבוץ. התימנים מספרים כיצד הרביצו במ "בוקסים" "ועשו עליהם מלחמה קשה" תוך כדי התגרה נפגעה קשה אישה הרה. בינתיים חוזרו התימנים אל אדמתם המסולעת. בתוך המהומה נעלמו ילד בן 15, ו-4 ספרי תורה. זה יומיים מתרוצץ האב ממקום למקום בחיפוש אחרי בנו, והכפר אבל על ספרי התורה.⁶⁵

בחלק מהכתבות אנו עדים להתגבשות הנהגה בקרב העולים במעברות, ששמה לה למטרה לייצג את עניינם ולהביא לפתרון הבעיות הבערות. "יש בקרב העולים גרעין קטן ועקשני של גורמי מהומה. כאשר ימצא גרעין כזה בכל ציבור [...] ובמעברות הם יכולים לנצל את הדאגה

בידי מפא"י. גישה זו הולידה גם את הרעיון שיש להגביל לזמן קצוב את זכויותיהם הפוליטיות של העולים.⁶⁶

תנועת חרות שקשריה עם העולים משתקפים בכתבות הייתה חסרה משאבים ולכן פנתה להפגנות מחאה המוניות שלא נתפסו כאמצעי דמוקרטי בעיני הממסד, אך נתנו ביטוי לקשיי הקליטה של העולים ולתחושת הניכור שלהם.⁶⁷ כתב העיתון חרות דיווח על תועמלני מפא"י הפועלים במעברות לשכנע את תושביהן לא לקחת חלק בהפגנת תנועת חרות. "מה לכם ולהפגנה? הרי אתם עיראקים והיטרי הרג אשכנזים [...] דברים אלה עוררו התמרמרות בקרב העולים שפצחו בקריאות 'הפסק' ו'בוז'. היו כמה מקרי התנגשות בין התועמלנים לעולים הזועמים [...] שום איום בהפסקת מקום העבודה לא ירתיעונו מלהשתתף בהפגנה בראש מורם, אמר אחד מפעילי חירות בקרב עולי עיראק".⁶⁸

גלבלום וכתב העיתון הבוקר מ. גד הגיעו לאותה מסקנה באשר לאי שולתם הפוליטית של העולים, ללא קשר לארצות מוצאם: "הפוליטיקה הישראלית, אינה עניין לאדם כל עוד הוא חי בתנאים כגון אלה במחנות".⁶⁹ "ברור שתושבי המעברות לא הגיעו עדיין לכלל השקפה פוליטית שהיא [...] עדיין לא היה באפשרותם להגיע לכלל דעה כל שהיא במשך הזמן הקצר להמצאם בארץ".⁶⁰ כנראה הפעילות הפוליטית שנראתה לעולים זרה לחלוטין וחוסר ודאותם בכל הקשור לתעסוקה, להכנסה ולמקום מגורים הגבירו את תלותם במערכת הקליטה. תלות זו עלתה בקנה אחד עם רצון ההנהגה לכוונם כדי להבטיח את המשכיות שלטונם.⁶¹ עם זאת העיתון הבוקר נמנע מכתובה סטראוטיפית והתייחס למציאות האובייקטיבית של העולים החודשים – הזמן הקצר בו הם שהו בארץ לא אפשר להם לגבש עדיין עמדה פוליטית חד משמעית. העיתון חרות העמיד עצמו כסנגורם של העולים, ולא בחל אף בשימוש בהסתה כנגד הממסד.

מחאה, מאבק ומרד

התמרמרות העולים על תנאי חייהם תורגמה עד מהרה להתקוממות ששילבה הפגנות מחאה, נטילת החוק לידיים ועימות עם אנשי החוק. הסיבות למחאת העולים היו תנאי הדיור הירודים שלא עמדו בסערת חורף 1949 אשר הביאה עמה שטפונות, שעליהם נוספה מצוקת האבטלה. תמונה דומה חזרה על עצמה בחורף 1951. האוהלים נסחפו בגשם ובריחתם ההמונית של העולים מהמעברות הולידה הפגנות מחאה. ראשי הסוכנות וחברי הממשלה חרדו מן הנדידה, וראו בה ראשיתו של מרד. גלבלום התייחס במאמריו לניצני המרד: "בכמה מחלקי ירושלים, שוב אין זה בטוח כלל לצעירה ואף לצעיר לצאת לבדו לרחוב לאחר שקיעת החמה. וזה עוד לפני ששחררו הצעירים האפריקאים מן הצבא. אגב הללו הבטיחוני לא פעם 'משנסיים את המלחמה בערבים, נצא למלחמה באשכנזים'. במחנה אחד תכננו מרד, שכלל תפיסת נשק הנוטרים ורציחת כל פקידי הסוכנות במקום. במקרים של הופעת משטרה, נערכות לא פעם תגרות".⁶² גם עיתונאי האופוזיציה התייחסו להתנגשויות בין העולים לממסד, אך לא הסתפקו באמירות מאיימות, אלא דיווחו מהשטח:

את המכות לא ספגו אזרחים. את המכות ספגו אנשי משטרה וקצינים. המכים לא היו פושעים מועדים, אלא אזרחי המדינה היושבים

ולרכוש הרגלים חדשים: "שתי הדרכים שבהן צריכה לחתור יהדות מרוקו במצעדה מעבדות לחירות הן: פרודוקטיביות וטיפוח ההכרה המעמדית. את הדרך לכך יוכל להורות להם רק פועל חלוץ מישראל, הנושא אתו שליחות זו ליהודי מרוקו או במקומות ריכוזיהם בארץ [...] יום יבוא, ויהודי מרוקו ידעו להעריך את חשיבות תפקידו של החלוץ הזה, והמוני העמלים יזכרו מי הוציא אותם משעבוד כפול: מבורות ומניצול"⁷². לדעתו של יעקב זרובבל, איש העלייה השנייה ועיתונאי על המשמר, הגיעו העולים למנוחה ולנחלה ואין להם צורך לשאוף ליותר, שהרי פחוני המעברה הקטנים הדולפים בחורף והלוהטים בקיץ הנם פסגת שאיפותיהם והם אסירי תודה על כך.

בשביל יהודים אלה הצריפונים והפחונים שבישראל הם היכלייתפארת בהשוואה עם מקומות מגוריהם שבמרקש, קזה, פס, ושירו. מבחינה זאת יכולים אנו להיות מרוצים ומאושרים, שהוצאנו אותם ממקומות דלותם והצלנו אותם מכליה פיזית. אין אנו רוצים להופכם לחוטבי עצים ולשואבי מים [...] הם מוכשרים וראויים לחיי יצירה וכבוד. ראו מה עשתה ישראל מאנשים אלה [...] הם שומרי הגבולות שלנו [...] אנחנו זקוקים ליהודים רבים [...] לאחר השמדת ששת מיליוני היהודים, [העלייה] מביאה לנו הרבה ילדים. מובן מאליו הם פרמיטיביים מאוד. אינה מקובלת אצלם אותה שיטה של שני ילדים למשפחה [...] אבל אנחנו רוצים שהם יהיו איכרים ולוחמים, לא רק בשביל ישראל אלא בשביל העם העברי כולו. אם יהודי המזרח מביאים ילדים למאותיהם ואלפיהם הרי אנחנו נגדלם ונוכה לנחת מהם [...] אפשר לבוא אליהם ולהשתמש שימוש מועיל באווירה הדתית הכנה שלהם [...] לנצל את האווירה הכנה הזאת לא בשביל אינטרסים של הבורגנות, אלא בשביל בניין הארץ.⁷³

יעקב זרובבל הביע עמדה דומה ב־1910 בנושא שילוב התימנים בעבודת האדמה במושבות, נוכח הטענה כי שילובם מביא לדחיקת הפועל האשכנזי הבלתי מיומן. אז גרס כי אין הבדל בין היסוד האשכנזי והספרדי. העיקר הוא לברוא כאן חברה יהודית עצמאית, "ואם התימנים יכולים להגשים את זה הרי מה טוב"⁷⁴. גם עתה, חמישים שנה לאחר אותו הויכוח הציבורי, דבק זרובבל בעמדת שילובם של עולי ארצות האסלאם בבניין הארץ. עתה נתפסו העולים כחומר לבניין הארץ, כאלטרנטיבה גרועה לכל אותם מיליוני יהודים שהושמדו בשואה. תפקידם בעיני העיתונאי היה למלא את השורות החסרות ולשמש כשומרי הגבולות. הם אמנם פרמיטיביים, אך ייעודם מובטח כלוחמים ואיכרים. לא ניתנה להם זכות בחירה להתיישבות ותעסוקה, ורק נציין כי "אין כוונה להופכם לחוטבי עצים ושואבי מים". העיתונאי אף התווה עבור קוראיו תכנית פעולה להגשמת היעדים: ניצול תמימותם ואמונתם הדתית של עולי המזרח. עיתונות האופוזיציה לא חששה להתייצב מאחורי הדברים. לא הייתה כל עילה לביקורת כנגדה, שהרי לא דובר בכתיבה סטראוטופית או בהבחנות הנעשות בין העולה החדש לאזרח הוותיק. דובר בטפיחה עצמית על השכם ובהוקרה על מאמץ הקליטה שבו הייתה שותפה העיתונות לאורך כל הדרך.

עיתונות הממסד – "דבר" הסנגוריה

סדרת מאמריו של גלבלום חוללה סערה ציבורית וגררה בעקבותיה תגובות גינוי רבות. העיתונות המזוהה עם הממסד התגייסה להגנת

הבלתי נמנעת של כל איש ואישה במקום: 'מה יהא'".⁶⁶ העיתונאי נמנע מלהגדיר את מהותו של אותו גרעין עקשני וכיצד הוא מנצל את דאגתם של תושבי המעברה. גלבלום עשה זאת: "הללו הבטיחוני לא פעם 'משנסיים את המלחמה בערבים, נצא למלחמה באשכנזים'. במחנה אחד 'תכננו מרד, שכלל תפיסת נשק ורציחת כל פקידי הסוכנות במקום'".⁶⁷ גלבלום התמקד בעיקר בסכנה הצפויה למדינה בעקבות גל העלייה. הדברים נאמרו ברובם בגוף ראשון והמסקנות נחוצות וחד משמעיות. לעומת זאת עיתונות האופוזיציה המחישת את הסכנה בתיאור סיטואציות אלימות שבהן היה מעורב העולה: תגרות, התפרצויות, ידווי אבנים, מכות וכדומה. היא נקטה דרך עקיפה, הזירה ומרומזת, שנטרלה דעת קהל ביקורתית.

עיצוב והקניית הרגלים

גלבלום הדגיש את הצורך להקנות הרגלים חדשים לעולים: "במחנה עתלית יש תימנים [...] בתחילה היו אנשיו מתנגדים בתוקף להיכנס למקלחת החמה, וכמעט שצריך היה לסחוב אותם בכוח [...] מבחינת הריח קשה היה לעמוד במחיצת מאות הילדים [...] לא קל להשפיע על התימנים שילכו לרופא ויתפשטו לפניו [...] כמו כן בצאתם הם טעונים טיפול מרובה, כדי ללמדם הלכות ראשונות בדרכי החיים ותורת החיים בארץ לא ערבית"⁶⁸. הוא מסר עדות אישית על מצבם ההיגייני הירוד, ועל הצורך לחנכם מחדש ולעצבם בהתאם לנורמות הנהוגות בעולם המערבי המודרני. עיתונאים אחרים עמדו גם הם על אותו צורך:

במשרד המעברה, מתנה באוזני המטפלת את הבעיות שבתחום פעולתה: הציבור הוא פרמיטיבי, אמון על הליכות המדבר ויש לאלפו מבראשית הלכות אדם ביישוב תרבותי יש להקנות דעת בשימוש בבית כסא, לעקור הרגלי דורות ומושגי עולם, בו הוא חי. ממשכה המטפלת: מזלי שנשי תימן חיות הן, בטרם תבוא אליהן המיילדת, ילדו [...] כמה חרדות עוברת האישה שלנו לקראת לידה [...] ואילו בת תימן יולדת על שק במפתיע, ושלוש על הוולד ועל יולדתו.⁶⁹

גלבלום כתב בגוף ראשון בעוד כתב העיתון על המשמר הביא את הדברים בשם אומנם. הפעם זו המטפלת העוסקת בעבודת קודש – הצלת חיי אדם. "מספריים ודרמטול תמיד מזומנים בארנקי והריני מוכנה ביום ובלילה לשבת על אבנים"⁷⁰. עבודתה המסורה של האחות המיילדת, אשת שטח הבאה במגע מתמיד עם העולים, הקנתה לגיטימיות לדבריה, גם כשהיא הקבילה את אורחות חיי העולים לחיית השדה שיש לאלפה ולהרגילה לחיי אדם. המטפלת שימשה כשופר העיתונות. זו האחרונה לא ספגה חצי ביקורת אף על פי שסגנונם של דבריה עלה בחריפותו על זה של גלבלום.

"שיגידו תודה"

למרות מאמרי הביקורת הרבים התפתחה העיתונות לשקף בדיווחיה את הסיפוק הקיים בקרב האזרחים הוותיקים והעולים כאחד על מציאת פתרונות זמניים עבור העולים, וזאת למרות המצב הכלכלי הקשה וההתאוששות ממלחמה ארוכה ומתישה. בניגוד לגלבלום, שמאמרו הקרינו פסימיות לגבי עתיד התערותם של העולים במדינה,⁷¹ השאירה עיתונות האופוזיציה פתח לתקווה באשר ליכולת העולים להשתנות

למרות תגובה זו הסתמנה בעיתון דבר ובכתבותיו של ק. שבתאי גישה חדשה ושונה, שבמרכזה ההבנה כי יידרש זמן כדי לחולל את השינוי הרצוי. כמו כן נעדרה מהכתבות בעיתון הגישה שהתיימרה לנתח את אופיים של העולים. ביטוי לכך ניתן בסדרה ארוכה של כתבות. בנושא שילוב התימנים בכפרי העבודה שאל ק. שבתאי: "האם באמת כדאי לנו למהר ולהכניסם במחזי יד לתוך אותו הדבר הזר המוזר להם [...] הנקרא אצלם 'הסתדרות' ואולי הגישה הרצויה היא: 'אל תעירו ועל תעוררו את האהבה עד שתחפוץ'".⁷⁸ בניגוד לעיתונות האופוזיציה שהרבתה לתייג את עולי ארצות האסלאם וראתה בהגבלת העלייה את הפתרון המעשי היחיד, הפנה את חצי ביקורתו כלפי הקולטים: "קחו את היוגוסלבים ועשו מהם חברה אחת עם המצרים שהביאו לתוך המושב שלהם! אל תורו על רגל אחת ליהודים שמימיהם לא שמעו ולא ידעו מה זה סוציאליזם [...] קחו את היהודים האלה ולמדו אותם את תורת מושב העובדים!"⁷⁹ שבתאי היה מודע לתהום הרובצת בין הוותיקים לעולים, וקרא לעורר את הרגש לצד השכל: "תהומות שבין אדם לחברו אינן נסתמות אלא באהבה, אחווה, שלום וריעות [...] כדאי לדון בכובד ראש על בעיות הקליטה, הבה ננסו פעם כינוס שבו תדונו בעניין כואב זה מתוך כובד לב".⁸⁰

גם עיתונאי דבר עובדיה פורת ראה הכרח בעלייה חופשית ובלתי מוגבלת: "איני יכול להתעלם מהקשיים המרובים, אבל להתנער אנו צרכים. נתנער אנחנו ראשונים [...] נדביק עוד חוגים במדינה [...] יבחנו דרכים חדשות מתאימות לתקופה וירתמו יחד לביצוע משימת הדור – קיבוץ גלויות".⁸¹

עיתונאי דבר קרא להתבוננות פנימית ולרתימת המגזרים לקליטת העלייה: "לפני הנוער הישראלי תפקיד אחד עצום [...] גיבוש קיבוץ הגלויות לעם אחיד". בשונה מעיתונות האופוזיציה פנה העיתון לקוראיו לנהוג בעולים "בגובה העיניים": "לא כמדרכי עולים צרכים אתם להופיע ביניהם אלא כשותפים לחייהם ולעבודתם!"⁸² שיתם עניין לא הייתה עניין ממסדי אלא ציבורי: "יבחרו להם כל חבר וחברה ביישוב קיים משפחה או שתיים ביישוב עולים או במעברה, יבקרו אותם יאכלו מפתם ויתיידו עם הילדים [...] יזמינום לבתיהם ויקשרו קשרי ידידות. כך ייווצר המיזוג בין וותיקים לחדשים".⁸³

דבר, בניגוד לעיתונות האופוזיציה, התאפיין באופטימיות ובהדגשת הצדדים החיובים שבעלייה: "העולים נמסרו לטיפול הרופאים והאחיות שנשלחו במיוחד מישראל. היוצאים נפרדו מחבריהם החולים המחכים לעלייה בכרכת 'להתראות בישראל'".⁸⁴ בנושא בעיות הזרמים בחינוך הדגיש כתב דבר: "מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן [...] במרוצת הזמן ילך גם המרחק שבין הזרם החילוני והדתי ויצטמצם".⁸⁵ עיתונאי אחר הבליט את השתלבותם של העולים במושבים: "אנו משתכנעים למראה עינינו כי העם בהמוניו, ללא הבדל מוצא, ארץ שפה ותרבות, כולם עשויים להיקלט בעבודת האדמה, ולהפיח את השממה".⁸⁶

הצפה, ביטאונה של תנועת המזרחי, התגייס אף הוא למשימה ברוח הציונות הדתית-לאומית שאפיינה את מרבית מאמריו. בכתבה "יבואו האובדים והנדחים", פנה העיתונאי למלינים על גלי העלייה הגדולים באומרו: "נסיים את שיחתנו בפנייה לאחינו בארץ לא לחשוב ולא לדבר על הגבלת העלייה חלילה, אלא לעשות מאמץ גדול יותר [...] כדי להחיש ולהגדיל את העלייה [...] יבואו נא כל אחינו

עולי ארצות האסלאם ופרסמה שורת כתבות. המכנה המשותף לכולם היה דברי סנגוריה על העולים, קריאה לממשלה להחיש את קצב העלייה ולא להגבילו וניסיון נואש כמעט לתיקון הדימוי הבעייתי שדבק בעולים. שני עיתונים עסקו במלאכת הסנגוריה: דבר והצפה. ראשון המתעמתים עם גלבלום היה אפרים פרידמן, ששימש שליח עלייה בצפון אפריקה בשנים 1943-1948 והיה מיוזמיה של העלייה הבלתי לגלית משם. במאמרו תקף פרידמן את גלבלום והאשימו כי "חסרה לו תרבות כללית ותרבות יהודית". הוא הגן על עולי ארצות האסלאם: "איני בטוח אם כל יתר העולים דהיום הם יודעי שילר וגיטה או בקיעים בש"ס ורמב"ם, אולי יצא מר ג. לטיול לג'רבה, המקום היחיד במזרח בו נלחמו היהודים בהשפעת 'האליאנס' ולא הסכימו לבית ספר 'האליאנס', כי לא רצו להתבולל, ושם ימצא שורשיות יהודית, שם ימצא ישוב עם אלפי אנשים דוברי עברית [...] שני בתי דפוס חכמים [...] תלמידי חכמים ויודעי תורה. ולא רק שם אלא בקזה ובמקש. גם בדרום אלג'יריה ובמדבר".⁷⁵ ייתכן שמעורבותו האישית של פרידמן בנושא הביאה לתגובה האמוציונלית של ענתה על טיעוני גלבלום.

עיתונאי דבר, שבתאי קלוגמן, תקף את גלבלום במילים קשות וקשר בינו לבין תועמלני הנאצים אלפרד רוזנברג ויוליוס שטרייכר. ברצותו ללמד סנגוריה על העלייה מצפון אפריקה הביא ק. שבתאי שורה ארוכה של יהודים מרוקנים מתחומים שונים שנמנו עם העליית החברתית בארץ מוצאם. בנשימה אחת הוא אמר ש"גם בין העולים ישנם אנשים שקלטו יותר ממה שהורחני".⁷⁶ הוא המשיך וכתב: "זהו בדיק 'הגזע' שאנו זקוקים לו. אנחנו סובלים מעומס של אינטליגנציה, מעובדי מוח ומעובדות המוח. הרקע הנפשי של הציונות [...] היה הרצון לברוח מן העומס המופרז של החיטוט האינטלקטואלי אל חיים פשוטים, טבעיים טובים יותר. אנו זקוקים כאוויר לנשימה ל'זריקות' ראויות של, פשטות, עם-ארצות, של בעלות-גוף. היהודים התמימים, הילדותיים הללו, עם האינטליגנציה שלהם, שהיא [...] לא של איינשטיין – הם סס-חיים נגד העודף של החטטנות המוחית שלנו, שבה המקור של צרות רבות שלנו". ק. שבתאי חיפש תשובות לאופיים ולהתנהגותם של העולים: "המרקנים הרגישו עצמם במדינות ערב, עליונים במעלה [...] עם תסביך זה באו הנה. נקלעו לתוך תהומות של המרוקנים הללו! מכאן הרגישות, העצבנות, וכל אותה פרשה של סכינים, קללות והמסכת הכאובה של העלייה האפריקאית [...] יש ליהודים הללו [...] מגרעת קשה אחת. אין זו הישות העדתית אלא התרבותית [...] מן תערובת של לוונט. קצת מן התרבות הצרפתית בהוצאה זולה בתוספת ירושה תרבותית תורכית מתקופת הניוון שלה, והוי ערבי [...] השאלה כיצד לעלות אותם לתוך תרבותנו אנו [...] מדרכה של כל תרבות חלשה שהיא נכנעת מרצונה לתרבות חזקה ממנה ומקבלת את מרותה".⁷⁷

ק. שבתאי, סנגורם של עולי ארצות האסלאם, שפתח בהתקפה קשה על "הקטגוריה הממלכתית" גלבלום, מצא עצמו מאשר אחת לאחת את התפיסות הסטראוטיפיות שרווחו בעיתונות האופוזיציה באותה התקופה: העולים אינם אינטליגנטים, מהירי חימה, בעלי תרבות מנוונת, פשוטים, עמי ארצות, ונשיהן "בעלות גוף". את הסיבות לנחיתותם ראה שבתאי בירושה התרבותית שהביאו עמם מארצות מוצאם.

מגמתם להפרות ולהפריח את אדמת ישראל – מולדתם [...] בטונים 60 אלף היהודים שבה [...] תופסים משרות בכל המקצועות: רופאים, עורכי דין, מהנדסים, ספורטאים, מלחים, עובדי נמל [...] ואף על פי כן יהודים אלו גמרו ואמר לעזוב את הגולה ולעלות לא"י, כי עם הקמת המדינה הם רוצים לבוא לבייתם להפריח את האדמה – אדמתם".⁹³

כדי להזים את המשפט הקדום שהשתרש בקשר לערכה ולטיבה של העלייה מארצות המזרח, ערכה מחלקת הקליטה של הסוכנות שני סיורים במקומות התיישבות חדשים בנגב ובגליל [...] 32 אלף יהודים מארצות המזרח עלו במשך השנה לישראל ואחוז ניכר מהם הלך להתיישבות החדשה [...] בכל מושב מצאנו יהודים שיוצעים את המקורות על בוריים ואינם נופלים בדקדוקי מצוות מיהודי אירופה [...] אין אמת בדבר שיהודי המזרח לקו ביחס שלילי לעבודה. בכל מקום ניכר טיפול מסור בגינה שליד הבית בשה ובמטע. הדירות נקיות ומסודרות להפליא ועקרו הבתים כבודן פנימה. בחריצות נמלים נתברכו [...] מזכיר שדה אליהו מ. שיינבך הדגיש בפני נציגי העיתונות כי הניסיון החינוכי מוכיח כי הנוער של ארצות המזרח אינו נופל מיוצאי שאר הארצות. בדרך כלל זה חומר טוב ויש בו גם סגולות ואצילות מיוחדת וכשרון תפיסה ולימוד מובהקים.⁹⁴

זאת ועוד, ה**צפפה** היה העיתון היחיד שהקדיש גיליון מיוחד למפקד האוכלוסין שמנה מיליון נפש במדינת ישראל. הכותרת הראשית בישרה: "ממיליון – לקיבוץ גלויות". שאר הכתבות עסקו בקהילות היהודיות השונות המצפות לעלייה, שירי עלייה, ומאמרים בזכות העלייה חופשית ובלתי מוגבלת. כל אלה בתוספת ציטוטים מן המקורות על קיבוץ הגלויות.⁹⁵

שלוש דמויות התייצבו בחזית התקשורתית ולימדו סגוריה על העולים מבלי להתעלם מהבעיות הקיימות: כתב עיתון ה**צפפה** יהודה דומיניץ, כתב **דבר** יהושע משולח ואיש ההסתדרות ה. פרומקין. במאמרו "חובתנו ליהודי צפון אפריקה" לא התעלם דומיניץ מקשיי הקליטה ורמז על הסיבות לחששותיהם של עיתוני האופוזיציה: "העלייה מצפון אפריקה הפכה מפתא משקלה הכמותי וטיב החומר האנושי שלה לאחת הבעיות שאינן יורדות מעל דפי העיתונות שלנו. אין ספק שמשקלה הכמותי של עליה זאת, אשר עתידה בשנים הקרובות להוות קרוב לחמישים אחוז של היישוב המוכפל, הוא המקשה על קליטתו ועיכולו של החומר האנושי המיוחד הזה והוא המחמיר את הבעיה".⁹⁶ בהמשך דבריו תקף דומיניץ את מי שהציעו לצמצם את העלייה מצפון אפריקה כפתרון לבעיית הקליטה. לדעתו "אין עליה צפון אפריקנית, כשם שאין משמעות ברורה למושג עלייה אירופאית", ובעיותיהם של העולים נובעות מהסביבה המפגרת שבה חיו בארצותיהם. עם זאת אין לראות ביהודי צפון אפריקה מקשה אחת. בכך השיב על האשמותיו של גלבלום שדירג את עולי צפון אפריקה בדרגה הנמוכה ביותר וכינה אותם "הגוש השלישי הערבי-אפריקאי המסוכן".⁹⁷

יש עליה מאלג'יר, וממרוקו, מתוניס, מטריפולי ומבנגזי. לא יהודי אלג'יר כיהודי מרוקו ושניהם לא כיהודי תוניס, ולא הרי שלושם כיהודי טריפולי. כאן עלינו לחלק חלוקה גאופוליטית חשובה: אלג'יר, מרוקו, תוניס מושבות צרפתיות ואילו טריפוליטאניה לשעבר מושבה איטלקית, יעלו בשנים הקרובות בסך הכל שתיים-שלוש רבבות יהודים,

האובדים והנידחים – ובמהירות הגדולה ביותר".⁸⁷ הרב מאיר בר אילן, מייסדו של העיתון, התייצב אף הוא מאחורי הדרישה לעלייה חופשית: "ואפילו אם הידיעות בעיתונים, אשר אחדים משרי המדינה חיוו את דעתם על הגבלת העלייה, לו גם לזמן מוגבל, או להאט אותה, אינן נכונות – הרי הדיון כשלעצמו אינו מתקבל על הדעת. וכי לא ברי לנו כי בשני הדברים הללו – הביטחון [...] והעלייה החופשית ללא הגבלה הם שתי אבני הפינה אשר עליהם מדינת ישראל מושתתת וגאולת ישראל מתגשמת? [...] עם ישראל ואזרחי מדינת ישראל בפרט מוכנים לקחת עליהם כל מיני סבל והעולים בעצמם, ודאי אשר טוב להם פת חרבה [...] במולדת מחייהם אשר בגולה".⁸⁸ לחיזוק עמדתו הביא ה**צפפה** לא פעם מדברי יצחק רפאל, "ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית": "אין תקומה למדינת ישראל אלא אם שעריה פתוחים לרווחה לשיבת העם לארצו [...] ההישג המדיני הניצחון הצבאי והעלייה מכל קצוות תבל מופיעים בכל שיאם והדרם כשהם אחוזים ושלובים זה בזה".⁸⁹

בניגוד לעיתוני האופוזיציה שהדגישו את המפריד בין יהודי ארצות האסלאם לתושבי הארץ הדגיש ה**צפפה** את המאחד:

החבר דובדבני הגיע לטריפולי בערב שבת. כל יהודי העיר-אנשים, נשים וטף יצאו לקבל את פני האורח. אי אפשר לתאר את שמחתם, את שירת התקווה והריקודים ברחובות [...] כולם נשקו את ידי אחיהם מא"י ועיניהם מלאות דמעות [...] כמעט כולם שומעים ודוברים עברית [...] ישנה השערה שיהודים אלה הם שרידי המורדים נגד הרומאים [...] ישנם גם חיים דתיים ורוחניים במערות אלו. קיים "חדר" בבתי הכנסת [...] קול התורה נשמע גם פה במערות שמתחת לאדמה [...] יהודי המערות עוסקים בחקלאות, סנדלרות [...] כשהרצה לפנייהם הח' דובדבני בבית הכנסת, מלמלו בשפתותיהם בלי הפסק: ירושלים, בית המקדש. אחרי האסיפה לא יכלו להתגבר על רגשותיהם ופרצו כולם בבכי [...] היה זה בכי מתוך שמחה למראה יהודי מא"י לשמע דרישת שלום ממדינת ישראל שאליה נישאים מבטוי וחלומותיו של שבט יהודי נידח זה.⁹⁰

המאחד אינו רק מורשת העבר היהודית אלא גם הלחימה לתקומת ישראל: "יש לזכור כי במלחמה נגד צבאות ערב השתתפו בשנה שעברה שלושים אלף יהודים מצפון אפריקה. מן ההכרח לשגר באופן דחוף מישראל לקהילות צפון אפריקה קבוצות מדריכים שיכינו את היהודים שם לקראת החיים בארץ".⁹¹

גם ה**צפפה** התפלמס ארוכות עם כתב הארץ גלבלום. העיתון ציטט בהרחבה את "עשרת התכונות השליליות שמצא גלבלום בחצי מיליון יהודי צפון אפריקה", והוסיף: "לעומת זאת לא מצא אצלם אף תכונה חיובית אחת, אף מילה טובה [...] אכן במאמריו של א.ג. בכלל והללו על העלייה בפרט, יש בהם הרבה מן הנכון והאמת גם מעוז הרוח. הוא רק נכשל בעיקר בהגדשת הסאה לגבי יהודי צפון אפריקה בחלוקת האורות והצללים. ולא קם בו, לדאבון הלב, עוז הרוח ההודות על כישלוננו זה. אכן הודאה זו אינה מן הדברים הקלים. הוא עוד צעיר לימים. אפשר בימים יבוא, יעמוד גם במבחנים האלה".⁹²

בניסיון להפריך את הדימוי השלילי של יהודי ארצות האסלאם פרסם ה**צפפה** סדרת כתבות שהדגישו את הצד החיובי שבעלייה זו. "חסוני קומה הם, אנשי עבודה, שזופי פנים ומיובלי ידיים, מוכשרים לכל עבודה גופנית [...] חלק גדול מהם התיישב ברמלה ולוד וכל

כוסות, מכניסים לתוך הכיס כפית מיותרת [...] בני שכונת העוני שעד השנים האחרונות בילו את ערביהם בתוך תחומי השכונה, החלו כבר מופיעים ב'קודש הקודשים' של תל-אביב ה'אריסטוקראטית'. כמה בעלי בתי קפה פנו למשטרה להרחיק את 'העולם התחתון' מרשות הרבים של הקליינטורה ההגונה"¹⁰¹.

עד כאן דומה רוח הדברים לזו שאפינה את עיתונות האופוזיציה, הן בדימויים והן באפיונים. אך מסקנתו של יהושע משולח הייתה שונה בתכלית:

מה הרעש? וכי לא אזרחים שווי זכויות הם במדינה דמוקרטית? יש בתופעה זו [...] משום צעד קדימה במיזוג התרבותי בישראל [...] אם עד עכשיו לא חלמו אבות העיר על הקמת מועדוני קריאה ומגרשי משחקים ובתי תרבות בשכונת העוני, יתחילו מהיום והלאה לחשוב על כך בכל הרצינות [...] כלום יעלה על הדעת שכל אותם אנשים שלא למדו עברית ולא העלו רמת תרבותם יישארו תמיד בקרן זוית של חיי העם והמדינה? [...] הלא הם יופיעו בכל מקום ומקום וידפקו על השולחנות וגם ינפצו משמות, לא כאן המקום לפרט מה שהמדינה חייבת לעשות עתה למענם ואינה עושה [...] ואוי לנו לכלוננו אם לא נבין בעוד מועד את הרמז ולא נעשה מאמצים של ממש להעלאת הרמה התרבותית של האוכלוסייה.¹⁰²

יהושע משולח ביטא ראייה ממלכתית ואחרת. הוא לא עסק בניחות אופי העולים ולא התיימר להתחקות אחר שורשי התנהגותם וטיב תרבותם. הוא הכיר בבעיה הקיימת, אך לא מתוך ראייה סטראוטיפית כפי שעשו זאת גלבלום ועיתוני האופוזיציה ולא מתוך השלמה עם המצב הקיים כפי שעשה זאת ק. שבתאי. הוא לא בחר בפתרון הקל של הגבלת העלייה כפי שעשתה עיתונות האופוזיציה, אלא דרש מהמדינה לקחת אחריות על העולים ולהירתם לשילובם החברתי כלכלי ותרבותי במדינה. חוסר מעש בתחום זה והמשך התעלמות מהבעיה יוליד ניכור, אלימות ובורות. הפתרון טמון בשינוי מדיניות הקליטה ובהקצאת תקציבים מתאימים שיביאו לצמצום הפערים החברתיים ולהעלאת רמת העולים.

תאוריית "המקופחות המורשת"

כתבות עיתוני האופוזיציה אמנם לא עוררו הד ציבורי כמאמריו של גלבלום, אך אפשר לקבוע כי רוח כתיבתו שורה בהם. גם מאמריהם נגועים בכתיבה סטראוטיפית ובתיג שלילי של עולי ארצות האסלאם. ויקי שירן וסמי סמוחה טענו כי לתיג שלילי זה הייתה השפעה הרסנית מעבר לטווח הזמן המיידי. הסטראוטיפים חלחלו ויצרו דעות קדומות בקרב הציבור הישראלי, שכנעו את עולי ארצות האסלאם בנחיתותם ונתרו כאות קין גם בבני הדור השני והשלישי. אך לא הכול מחזיקים בתאוריית "המקופחות המורשת".

יוסי זיו טוען כי היחס של הממסד הקולט שהיה ברובו אשכנזי, אל התרבות המזרחית היה יחס מתנשא וכי כור ההיתוך נועד בין השאר להחליש ביטויים תרבותיים מזרחיים כשם יצירת תרבות "עברית" ציונית חדשה. אולם התרבות העברית – שאמנם נוצרה בידי אשכנזים – הייתה רחוקה מלהיות אשכנזית. כור ההיתוך ניסה למחוק את הגלות באשר היא גלותית, ולא היה הבדל בגורלן של התרבויות הגלותיות האשכנזיות מאלה המזרחיות. כזה היה גם היחס

ובכן בעיית יהודי טריפולי כשהיא לעצמה אינה חמורה כל כך [...] על יהודי תוניס יש בדרך כלל ידיעות די טובות. התנועה החלוצית הדתית, למשל, עושים שם חיל [...] בסניפי התנועות הם נחשבים לבעלי משמעות. כלומר, עוד שש רבבות יורדים מן המשקל הכמותי ונשארים מאה אלף יהודי אלג'יר וקרוב למאתיים אלף יהודי מרוקו. יש שמבדילים גם בנייהם ומדגימים כבעיה את יהודי מרוקו בלבד.⁹⁸

אך אין זו סיבה להרים ידיים, טען דומיניץ ופנה לפתרון הבעיה:

את הפתרון יש לחפש במקום שהבעיה מתחילה והיא מתחילה שם, בצפון אפריקה ובמקצת גם בארצות המערב, בצרפת ובאיטליה [...] נלמד נא מעט קטגוריה על עצמנו. בגרמניה, למשל, פעלו בתקופה שהיו בה מאה אלף יהודים כמאה שליחים מהארץ. בתוכם מורים, פלוגות סעד, שליחי תנועות וכו'. באיטליה פעלו קרוב לחמישים שליחים [...] אלה הסתערו על ציבור של יהודים שבורים ורצוצים [...] אבל עם מטען מושגים מהעולם של היום, וחינוכו אותו לקראת תפקידו בעולם המחר, בארץ. כמה שליחים פעלו בצפון אפריקה למספר משולש של יהודים החיים בעולם המושגים של שלשום? התשובה תהיה שהתנאים בארצות צפון אפריקה לא אפשרו שיגור שליחים [...] יתכן, שאי אפשר היה לשלוח שלוש מאות, מאה וחמישים אבל אפשר היה ואפשר היום, לשלוח חמישים [...] ויש גם צד שני למטבע, והוא: עזרתנו הסוציאלית החומרית להעלאת רמת חיהם ולישיפור מצב בריאותם של המוני היהודים העניים בצפון אפריקה [...] על יהדות העולם להרחיב את מפעלי העזרה ליהודי צפון אפריקה.⁹⁹

גם איש העיתון דבר, ה. פרומקין, מתח ביקורת על מי שמטילים ספק ביכולתם של העולים להשתלב ברקמת החיים במדינה, והודה כי "קימות מחיצות בין העולים לותיקים", אך שאל: "אימתי לא היו מחיצות כאלה קיימות ביישוב בתקופות של עלייה מוגברת?" ובמבט לעבר הוא שאל: "האם לא התגברנו עליהם?" וקבע: "גם עתה יש לפעול ללא הרף להחשת שילובם של העולים בישראל בכל שטחי החיים". פרומקין התמודד עם טענות "הנחשלות הרוחנית, העדר הניקיון, השתייה המופרזת" ושאל: "כלום מוצדק להסתלק מהתקווה לשינוי ותמורה ע"י פעולה דרוכה מתמדת במלוא התנופה?" בניגוד לעיתונות האופוזיציה שהבנתה את זהותם של עולי ארצות המזרח כנחשלים וחסרי תרבות ולא האמינה ביכולתם להשתנות, סיפק פרומקין חומר למחשבה: "האם העתקנו את מרכזי הכובד של פעילותנו התרבותית האומנותית והרוחנית מהערים והמושבות אל מרכזי העולים? האין אנו הוותיקים נהנים לשובע מקונצרטים תיאטרונים וכוחות אומנותיים רבים, בעוד שהמעברות של מאות אלפי נפשות זוכים רק לפירורים? [...] ואולי תגלו אז גם בקרבם כוחות מוכשרים, חלוציים, להעלאת רמת התרבות".¹⁰⁰

גם עיתונאי דבר, יהושע משולח, נחלץ להגנת העולים: "שמעתי מכמה בעלי בתי-קפה בסביבות מוגרבי כי הם נאלצים לסגור את בתי הקפה בתחילת הערב. לדבריהם, קליינטורה חדשה פשטה כארבה על פני השולחנות הקטנים מכוסים המפיות הנאות ועל פני הכיסאות הריפודים – הנוער של שכונת התקווה ושכונת מנשיה ורובעי העוני. בערב נכנסים 30-40 נערים ונערות ותופסים את מיטב השולחנות. הם יושבים ומפטפטים בקולי קולות, יורקים על הרצפה, שוברים כסאות, מחרכים באש סיגריה מפיות השולחן, שורקים ללא בושה, משברים

"הקטגור הממלכתי" גלבלום ממשכה ללוות את עיתונות האופוזיציה בשנים 1950-1952. למרות היותה זהירה ומסתייגת מכתובה בוטה וגזענית, אפשר לאתר בה מוטיבים רבים של תיאור סטראוטיפי, והבניית זהותם של העולים המזרחים כפרימיטיבים, נחשלים, עצלנים, אדישים לסביבתם וחסרי רצון לנווט את גורלם. עם זאת נעדרת מעיתונות האופוזיציה ההתקפה המסיבית והגלויה על העולים המזרחים. הכתיבה מרומזת וטכניקות הכתיבה שונות, כגון הבאת דברים בשם אומרם, הצבת דמות העולה אל מול דמות הוותיק והצגת סיטואציות מגוחכות בהן מעורב העולה. על ידי כך אפשרה עיתונות האופוזיציה לקורא לעצב את תפיסת עולמו על דמות העולה בעזרת המידע שהיא מספקת לו על מאפייני אישיותו, דרך התנהגותו, אורחות חייו ומסוגלותו להשתלב בחיי החברה.

מפתיעה עמדתו של דבר, שופרו של הממסד וסגורם של העולים, שלא עשה חסד עם "מרשיו", ואישר בעקיפין את הסטראוטיפים השליליים שדבקו בהם. עם זאת גילו דבר והצפה עמדה שקולה וממלכתית, שבאה בין השאר לידי ביטוי במאמריהם של יהושע משולח, פרומקין ודומיניץ. השלושה לא נקטו לשון אפולוגטית אך גם לא הסתפקו בתיאור פני המציאות העגומה. הם לא הפנו אצבע מאשימה כלפי העולים אלא כיוונו את חצי ביקורתם כלפי הממסד הקולט, כשהם מדגישים את הצורך הדחוף בהפניית תקציבי חינוך ותרבות למגזרי העולים, והתריעו כי ללא עבודת תשתית מתאימה יגברו בקרבם האלימות, הניכור והבורות ויתרחב הפער החברתי לכללי בין העולים לוותיקים.

באשר לתאוריית "המקופחות המורשת", לא שוכנעתי כי היה בכוחה של העיתונות להטיל את קין על עלייה זו למשך דורות רבים. די להביא כראיה שורה ארוכה של אנשי רוח, אנשי עסקים, פוליטיקאים ובכירים בשירות המדינה, כדי להעיד על השתלבותם של בני עדות המזרח בהוויה הישראלית-יהודית. לכן את הסיבות לפערים החברתיים-כלכליים שעדיין קיימים יש לחפש במישורים אחרים.

זאת ועוד, בשאלת השפעת "התיוג המכתיים" ראוי לברר תחילה מיהו "המכתיים". מן הממצאים עולה תשובה די ברורה: עיתונות האופוזיציה שימשה בתפקיד הקטגור ואישרה אחת לאחת את טיעוניו של גלבלום, שראה בעלייה הבלתי מבוקרת סכנה לצביונה של המדינה. לעומתה התייצבה עיתונות הממסד בתפקיד הסגור, כשהיא מתנגדת להגבלת העלייה, מנסה לשפר את דימוי העולים ומעלה פתרונות שונים לשיפור תהליך הקליטה. תאוריית הקיפוח טופחה בראש ובראשונה על ידי עיתונות האופוזיציה שהשתמשה בעולים ככלי לניגוח הממשלה וכהוכחה כי הבאתם של עולים נוספים מארצות המזרח תעצים את הקיטוב החברתי בארץ ואתה את רגשות הקיפוח של העולים. מכאן המסקנה הבלתי נמנעת שהשפעת תאוריית התיוג המכתיים הייתה מוגבלת, שכן שליטתם של חוגי האופוזיציה בעתיד בני "השכבות המקופחות" הייתה מצומצמת. לעומת זאת הממסד רצה להוכיח כי העולים מתערים ומשתלבים בשוק העבודה ובחיי החברה בארץ כיוון שקליטה מוצלחת הנה הוכחה להצלחת מדיניות העלייה החופשית.

לובה אליאב, שלו זכויות רבות כאיש מופת בחייו בקליטת העלייה ובמערכות החינוך, הסביר כי "אסור לנו לחנך את הדור הצעיר של

לניצולי השואה. אולם מכמה סיבות ההתנשאות הודגשה יותר כלפי המזרחים. ראשית, הקולטים היו קרובים יותר במנטליות לעליות האשכנזיות ורחוקים יותר מן המזרחיות, שאליהן התייחסו כתרבויות נחותות. שנית, הציונות האירופית הייתה ביסודה אנטי-דתית. ביהדות ארצות ערב לא היו חילונים של ממש, אלא אנשים בעלי דרגות דתיות שונות. זוהי תפיסת ביניים יהודית-מסורתית, לא דתית לחלוטין אך גם לא חילונית. גישה זו לא הייתה נפוצה בין האשכנזים. מכיוון שכור ההיתוך הציוני הונהג בידי אשכנזים הוא היה ביסודו חילוני, לפיכך פגע יותר בעולי המזרח. והזיקה של העולים לתרבות הערבית – תרבותו של האויב – השפיעה גם היא על היחס השלילי אל תרבותם של עולי המזרח. תפיסת כור ההיתוך רצתה להשוות את התנאים התרבותיים לכולם – להפוך את כולם לצברים, לישראלים חדשים, לעבריים. החינוך הממלכתי, למשל, היה שווה בתכנון לכולם. הוא לא היה אשכנזי למרות שקברניטיו היו אשכנזים. אם היו מוקמים בתי ספר על יסוד ארצות המוצא של העולים ותכניות הלימודים היו מותאמות למוצא האתני והתרבותי של העולים, הייתה נשמעת קובלנה כי הממסד האשכנזי דואג לחינוך מודרני לילדיו, ומייעד חינוך מפגר למזרחים.

עוד טוען יוסי זיו כי אי אפשר לקחת אדם מן הרחוב שקופח על ידי החברה או שקבוצתו האתנית אינה מיוצגת במוסדות הדורשים מיומנויות מקצועיות ולשימו, למשל, כרופא או כשופט. קרב הישראלים היהודים בני הדור השני והשלישי, החילונים והמסורתיים, מתקשים לפעמים להבחין בשוני תרבותי בולט ביניהם. כמעט כל קשה הדבר כשמדובר על צאצאי נישואים בין עדתיים. כמעט כל הישראלים היהודים ניזונים מאותם מקורות תרבותיים – קוראים אותם ספרים ועיתונים, רואים פחות או יותר אותם סרטים, שומעים אותה המוזיקה, מדברים עברית במבטא כמעט אחיד, ובאותו סלנג – וכמעט כולם רואים את עצמם גם כיהודים וגם כישראלים. מעטים מהם מציגים את עצמם כאשכנזים-ישראלים או כמזרחים-ישראלים. אם כך, במה מתבטא השוני התרבותי ביניהם? בכך שהוריהם או סביהם מדברים ביניהם בשפות שונות? בכך שחלקם אוכלים מאכלים שונים בבתי הוריהם? בכך שחלק מהוריהם או סביהם שמעו מוסיקה שונה, ואולי יש להם פינה חמה בלב למוסיקה, למנהגים ולאוכל של ההורים, אך בפועל רובם אינם מאזינים למוסיקה של ההורים? לדעתו החלוקה הפוליטית ברורה: רוב המזרחים מצביעים למפלגות הימין ורוב האשכנזים מצביעים למפלגות השמאל. אך האם זהו מייצג של שוני תרבותי מהותי? מה "מזרחי" בתרבות הליכוד הרוויזיוניסטי? ומה "אשכנזי" בתרבות המערך הסוציאליסטי? אם כן, בישראל ישנו גרעין רחב מאוד שרואה את עצמו "ישראלי יהודי", עם הבדלים בניואנסים קטנים וסמליים בעיקרם. זהו הגרעין המהווה את רובה של החברה הישראלית. מובן שמדובר בישראליות שונה מן הישראליות של שנות החמישים, השישים והשבעים, וזה אך טבעי: תרבות היא עניין מתפתח.¹⁰³

סיכום

במאמר בחנתי אם סדרת מאמריו של אריה גלבלום שיקפה את הלך הרוח בעיתונות בכלל וכיצד הושפעה העיתונות במדינת ישראל מכתובה סטראוטיפית זו. מן הממצאים עולה כי רוח כתיבתו של

34. י. שמואלי, "אנו רגילים למילה איחרנו", **על המשמר**, 17.9.1951.
35. כד, "חלוצי צפון אפריקה", **על המשמר**, 2.11.1950.
36. ראו לעיל, הערה 1.
37. א. גלבולום, "זהירות: מגפות", **הארץ**, 18.4.1949.
38. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 2.11.1950.
39. מ. גרוסמן, "תמונות מההווה הישראלי", **הבוקר**, 19.4.1951.
40. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
41. מ. גד, "אנשים ותכנון", **הבוקר**, 7.4.1952.
42. י. תמיר, "שנה לישוב הכפר יהודי", **הבוקר**, 6.1.1950.
43. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
44. י. עמנואל, **הפער: קליטה, גישות והצעות פתרון למיזוג עדות במדינת ישראל**, חולון, 1968, עמ' 199.
45. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 31.10.1950.
46. הנ"ל, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 5.11.1950.
47. ל. טרנופולר, "צברית ההולכת לעם", **על המשמר**, 13.4.1951.
48. מ. גד, "מקץ שנה למעברות", **הבוקר**, 1.7.1951.
49. ל. קורנפלד, "מטבח אחד לקיבוץ הגלילות", **הארץ**, 31.10.1950.
50. י. זורובל, "הציונות ועליית יהודי המזרח", **על המשמר**, 27.8.1951.
51. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
52. פ. אפנשלאק, "הגטו העובד", **על המשמר**, 9.10.1950.
53. ע. אילון, "ישראל השנייה בחרת", **הארץ**, 19.11.50.
54. סופר העיתון, "תושבי המעברות הפגינו נגד הטרור של מפא"י", **על המשמר**, 26.6.1951.
55. מ. גפן, "אתה רוצה שיכון תצביע מפא"י", **על המשמר**, 2.7.1951.
56. ד. הכהן, **עולים בסערה**, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 239.
57. ש. רוניק, "תמורות ביחס תנועת החירות לקליטת העלייה הגדולה", בתוך ד. עופר, **בין עולים לוותיקים**, ירושלים, 1996, עמ' 120-128.
58. סופר העיתון, "מה לכם ולהפגנה? הרי אתם עיראקים והיטלר הרג אשכנזים", **חרות**, 24.3.1952.
59. א. גלבולום, "ערב במחנה: זכרונות מעבר לגבול", **הארץ**, 15.4.1949.
60. מ. גד, "מקץ שנה למעברות", **הבוקר**, 3.7.1951.
61. מ. ליסק, **העלייה הגדולה בשנות ה-50: כישלוננו של כור ההיתוך**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 121.
62. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
63. א. נשר, "המכות המשטרה והעולים", **הארץ**, 15.11.1951; וראו גם "מפגינים ושוטרים נפצעו. 10 נעצרו בהפגנות עולים", **הבוקר**, 28.8.1951.
64. ש.ם.
65. ר. סלע, "התימנים בכפר גורן רוצים אדמה בלי סלעים", **חרות**, 2.3.1951.
66. ד.ר. אלסטון, "בעיני הגר בתוכנו", **הארץ**, 13.7.1951.
67. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
68. הנ"ל, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
69. ש. קפלן, "אוהלי תימן בחרדה לגשם", **על המשמר**, 27.11.1950.
70. ש.ם.
71. ראו למשל: א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949; א. גלבולום, "צרות של ליפטים", שם, 25.4.1949; א. גלבולום, "זהירות מגפות", שם, 9.18.4.194.
72. פ. אפנשלאק, "הגטו העובד", **על המשמר**, 9.10.1950.
73. י. זורובל, "היו עולי המזרח חלק אורגאני של העם במולדת", **על המשמר**, 21.8.1951.
74. י. גורני, "הפאראדוקס של רעיון האחדות הלאומית בתנועת הפועלים בעליה השנייה", **מאסף**, גבעת חביבה, תשל"ד, עמ' 62.
75. א. פרידמן, "תשובה למר גלבולום", **הארץ**, 8.5.1949.
76. ק. שבתאי, "אלה שאין תקווה לילדיהם", **דבר**, 3.3.1950.
77. ש.ם.
78. ק. שבתאי, "עם התימנים בכפר העבודה הראשון", **דבר**, 12.5.1950.
79. הנ"ל, "החוט המשולש: חינוך, תרבות וחברה", שם, 15.1.1951.
80. הנ"ל, "חדש בקיבוץ", שם, 25.6.1950.
81. פ. עובדיה, "בכל נפשנו", שם, 26.4.1950.

היום כאילו שנות החמישים היו טראומה איומה, מפני שהיו אלה שנים של גבורה, לא פחות מכפי שהעלייה הראשונה והשנייה היו הרואיות. כל עלייה וההרואיות שלה והטראומות שלה [...] נעשו שגיאיות חמורות שנבעו מבורות [...] אינני מכחיש, אבל אני מוחה נגד מי שטוען היום שעשינו זאת בכוונת זדון"¹⁰⁴.

הערות

המאמר מבוסס על עבודה סמינריונית שהוגשה לפרופ' יוסף גורני במסגרת הסמינר "עליה, הגירה – בניית זהות לאומית בישראל", שהתקיים בשנת הלימודים תשס"ה. ברצוני להודות לפרופ' יוסף גורני על הדרכתו בכתיבת העבודה.

1. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
2. ו. שירן, **התיג המכתיים: עדות המזרח בחברה הישראלית**, תל-אביב, 1978, עמ' 114-116.
3. ס. סמוחה, **פער עדתי בישראל**, תל-אביב, 1970, עמ' 4.
4. י. גורני, "הפאראדוקס של רעיון האחדות הלאומית בתנועת הפועלים בעליה השנייה", **מאסף**, גבעת חביבה תשל"ד, עמ' 55-56.
5. ד. בן-גוריון, **חזון ודרך**, כרך ראשון, תל-אביב, תשי"א, עמ' 33. ראו גם י. בקר, **משנתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב, 1958, עמ' 419. צ. צמרת, "בן גוריון ולבון: שתי עמדות כלפי הקליטה הראויה של העולים בעליה הגדולה", בתוך: דליה עופר, **בין עולים לוותיקים**, ירושלים, 1996, עמ' 73-97.
6. מצוטט אצל: מ. ליסק, **העלייה הגדולה בשנות ה-50 – כישלוננו של כור ההיתוך**, ירושלים, תשנ"ט, עמ' 114.
7. פ. יורמן, "השנה שהיינו למיליון", בתוך: מ. נאור, **עולים ומעברות**, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 239.
8. מ. קרמר, "האם יש סימני משבר בקליטת העלייה?", **הארץ**, 11.2.1949.
9. י. רפאל, "המאבק על העלייה ההמונית", בתוך: מ. נאור, **עולים ומעברות**, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 22-23.
10. י. צור, "הבעיה העדתית בדיוני הנהלת הסוכנות בשלהי תקופת העלייה ההמונית", בתוך: **ישראל**, תל-אביב, תשס"ג, עמ' 90-91.
11. א. גלבולום, "האם אשמה הסוכנות?", **הארץ**, 24.4.1949.
12. סופר הארץ, "הבעיות של יושבי המעברות", **הארץ**, 27.10.1950.
13. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 31.10.1950.
14. הנ"ל, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 2.11.1950.
15. מ. גד, "מקץ שנה למעברות", **הבוקר**, 1.7.1951.
16. סופר חרות בתל-אביב, "שוטרי העירייה הרסו בלוקונים שהוקמו ע"י עולי עיראק בשכונת עזרא", **חרות**, 28.8.1951.
17. מ. גפן, "למה לעבוד, אינני מקבל כסף", **על המשמר**, 26.6.1951.
18. י. ישראל, "גזירת החיסול", **על המשמר**, 24.9.1951.
19. ראו לדוגמה מאמריו: א. גלבולום, "ללא סייגים וללא בושה", **הארץ**, 17.4.1949; וגם "האמת על החומר האנושי", שם, 21.4.1949; ו"צרות של ליפטים", שם, 25.4.1949.
20. פ. אפנשלאק, "זאת איש המעברות אהבו!", **על המשמר**, 4.11.1951.
21. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
22. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 31.10.1950.
23. י. שמואלי, "אנו רגילים למילה איחרנו", **על המשמר**, 17.9.1951.
24. א. גלבולום, "עלית תימן ובעיית אפריקה", **הארץ**, 22.4.1949.
25. הנ"ל, "ערב במחנה: זכרונות מעבר לגבול", **הארץ**, 15.4.1949.
26. הנ"ל, "ללא סייגים וללא בושה", **הארץ**, 17.4.1949.
27. הנ"ל, "האמת על החומר האנושי", **הארץ**, 21.4.1949.
28. הנ"ל, "צרות של ליפטים", **הארץ**, 25.4.1949.
29. הנ"ל, "פרצופה של קליטה רוחנית", **הארץ**, 2.5.1949.
30. הנ"ל, "דברי תשובה לביקורת", **הארץ**, 20.5.1949.
31. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 31.10.1950.
32. פ. עזאי, "שליש הישוב הנעלם", **הארץ**, 2.11.50.
33. מ. גד, "מקץ שנה למעברות", **הבוקר**, 4.7.1951.

82. פ. אירמה, "לבעיות הנוער הישראלי", שם, 12.5.1950.
83. ש. יוסף, "פעולות התרבות ביישובי העולים", שם, 12.5.1950.
84. ק. מנדל, "בצאת הקבוצה הראשונה של עולים חולים לישראל", שם, 3.4.1950.
85. גילבוע, מיכאל, "על בעיות הזרמים בחינוך", שם, 9.4.1950.
86. שמואל דיין, "העולים מכים שורשים במושבים", שם, 24.4.1950.
87. י. בסטריצר, "יבוא האובדים והנדחים!", **הצפה**, 7.4.1949.
88. מאיר בר אילן, "יציאת מצרים יציאת בבל ויציאת אירופה ואפריקה", שם, 13.4.1949.
89. י. רפאל, "מדינת ישראל וקיבוץ גלויות", שם, 17.4.1949. ראו גם י. רפאל, "בעיות העלייה והקליטה", שם, 25.4.1949.
90. א. רובנשטיין, "יהודי המערות בטריפולי וכיסופיהם לגאולה", שם, 8.4.1949.
- ראו גם סופר העיתון, "תנועתנו בצפון אפריקה", שם, 24.8.1949.
91. סופר העיתון, "לקליטת העלייה מצפון אפריקה", שם, 21.7.1949.
92. מ. יקר, "לשאלת עליית יהודי צפון אפריקה", שם, 17.6.1949.
93. סופר העיתון, "יהודי מערות צפון אפריקה ברמלה ולוד", שם, 24.6.1949.
94. ש.ר., "עולים חדשים נקלטים בהתיישבות", שם, 25.5.1950.
95. ראו גיליון **הצפה**, 19.12.1949.
96. י. דומיניץ, "חובתנו ליהודי צפון-אפריקה", שם, 1.7.1949.
97. ראו לעיל הערה 27.
98. י. דומיניץ, "חובתנו ליהודי צפון-אפריקה" **הצפה**, 1.7.1949.
99. שם.
100. ה. פרומקין, "ישולבו העולים בישראל אחידה", **דבר**, 20.3.1951.
101. יהושע, "הם כבר באים העירה", **דבר**, 21.3.1950.
102. שם.
103. י. זיו, "כור ההיתוך, פער עדתי ורבי-תרבותיות בישראל", **מקום למחשבה**, 3, (1999), עמ' 3-7.
104. ל. אליאב, "40 שנה לתחילתה של העלייה הגדולה – המפעל הציוני, היהודי והאנושי הגדול ביותר", **סקירה חודשית**, 34 (1987), עמ' 17-24.